

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Johan van Meurs : een studie over een pionierend orgeladviseur
Brouwer, J.K.G.

Citation

Brouwer, J. K. G. (2016, June 8). *Johan van Meurs : een studie over een pionierend orgeladviseur*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/40120>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/40120>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/40120> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Brouwer, J.K.G.

Title: Johan van Meurs : een studie over een pionierend orgeladviseur

Issue Date: 2016-06-08

Hoofdstuk V

VAN MEURS' WERKZAAMHEDEN IN DE PRAKTIJK: DE ORGELS

Van Meurs' betrokkenheid bij individuele orgels wordt in dit hoofdstuk in ruime zin geïnterpreteerd: daadwerkelijke opdrachten, plannen daartoe, losse aantekeningen, het off-the-record benaderd zijn door derden etc. Op hoofdlijnen kunnen we zijn activiteiten in vier aandachtsgebieden indelen:

- daadwerkelijke adviesopdrachten (er zijn archivalia voorhanden waaruit blijkt dat van een adviesopdracht sprake was);
- niet-geëffectueerde adviezen (er zijn archivalia voorhanden waaruit blijkt dat Van Meurs zich in welke vorm dan ook met een instrument bezig heeft gehouden; deze activiteiten hebben echter niet in een aantoonbare opdracht geresulteerd);
- ingebruiknemingen (voor zover van toepassing werd hierbij het advies door een collega verzorgd, dan wel was bij het project in het geheel geen adviseur betrokken);
- overige activiteiten.

Binnen deze aandachtsgebieden zijn de activiteiten chronologisch geordend. Bij deze indeling in aandachtsgebieden gelden de volgende restricties:

- daar waar sprake is van meer dan één aandachtsgebied, zijn Van Meurs' activiteiten gerangschikt onder het aandachtsgebied dat hem de meeste inspanning heeft gekost;
- daar waar hij bij een instrument meer dan eens was betrokken, heb ik er ten behoeve van de overzichtelijkheid voor gekozen om die activiteiten te bundelen in één beschrijving en te ordenen onder het eerste moment waarop hij chronologisch bij dat instrument betrokken was.

V.1 Daadwerkelijke adviesopdrachten

De in deze paragraaf aangeboden opsomming, die grotendeels gereconstrueerd is aan de hand van Van Meurs' eigen aantekeningen, gesprekken met zijn zoons, met oud-leerlingen, uit literatuur en uit rapporten van orgeladviseurs, heeft niet de pretentie volledig te zijn, maar is bedoeld om ons een beeld te geven van Van Meurs' orgeladviesactiviteiten.

Stitswerd, voormalige Hervormde Georgiuskerk, 1921

In zijn dispositiecahier meldt Van Meurs met betrekking tot dit harmonium:

Stitswerd Herv. Kerk : drukwind
2 klaviers Hinkel ped. harmonium
6 spel (met ped.koppel) Ingewijd in
nov. 1921 door mij.

Tijdens de eerste bijeenkomst van de in 1977 opgerichte orgelcommissie van de STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN, vertelde Van Meurs dat hij bij de aankoop van dit harmonium als adviseur was betrokken. Mogelijk bestond het advies uit toezicht bij de plaatsing. Het harmonium is nog steeds aanwezig en wordt door de huidige eigenaresse van het gebouw de STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN in goede staat gehouden.

Eenrum, voormalige Protestantse Laurentiuskerk, 1926/1932

In 1926, een jaar na Van Meurs' aantreden als organist van Eenrum, werd het pijpwerk van dit orgel door Thijs schoongemaakt. Ook wijzigde de laatste de Violon 16' disc. van het Hoofdwerk in een doorlopende Viola di Gamba 8'. Kennelijk bleef er wat onvrede met het instrument, want in 1932 werkten Thijs en Van Meurs in eerste instantie de volgende plannen uit:³⁷⁴

Nazien van de drie tongwerken;³⁷⁵

Twee nieuwe windkanalen ten behoeve van het Hoofdwerk dat te weinig wind krijgt.

Uitbreiding Hoofdwerk met een Voix Celeste 8' (af c klein) op eigen pneumatische lade.

Aanbevolen wordt om het pijpwerk van de Gamba van het Hoofdwerk te vervangen door nieuw.

Na overleg met het kerkbestuur mocht Van Meurs Spiering slechts benaderen voor het uitvoeren van een fors uitgekleden versie van die plannen:³⁷⁶

een generale stemming;

verbetering intonatie der tongwerken;

herstellen van kleine gebreken.

Uiteindelijk werden de volgende werkzaamheden uitgevoerd:³⁷⁷

Slijtage en andere gebreken werden verholpen;

de klaviatuur werd 10 cm hoger aangebracht;

twee extra windkanalen toegevoegd;

twee Tremulanten aangebracht;

de Cornet III werd op een verhoogde pijpstok geplaatst en uitgebreid tot 5 sterk;³⁷⁸

³⁷⁴ Ongedateerde memo's in Van Meurs' ordner.

³⁷⁵ Bedoeld wordt: nazien van drie van de vijf tongwerken, nl. de Hobo, de Trompet en de Trombone.

³⁷⁶ Brief van Van Meurs aan Spiering van 16 april 1932 (Van Meurs' ordner).

³⁷⁷ Dirk Molenaar, *Het orgel in de hervormde kerk te Eenrum*, publicatie STICHTING GRONINGEN ORGELLAND, nr. 6, oktober 1982, 14.

herintonatie van de Trompet en de Hautbois van het hoofdwerk.

Met betrekking tot de samenstelling van de Cornet had Van Meurs informatie opgevraagd bij Teunis Telman, muziekleraar, organist en orgelbouwkundige te Enschede. Van Meurs hield toezicht op de uitvoering en bespeelde het gerestaureerde orgel tijdens de ingebruikneming op Eerste Kerstdag 1932.³⁷⁹ In een ongedateerd attest betuigde de kerkvoogdij haar tevredenheid over het orgel:

Door dezen erkennen wij dat de orgelverbouwing in de Nederl. Herv. Kerk te Eenrum in 1933, uitgevoerd door de firma Spiering, onder toezicht van den orgelbouwkundigen Adviseur den Heer J.B. van Meurs te Groningen onze tevredenheid heeft weggedragen.³⁸⁰

Toen Van Meurs in 1964 vernam dat het orgel in verband met de ophanden zijnde kerkrestauratie gedemonteerd zou worden, kwam hij speciaal naar Eenrum om een paneel in veiligheid te stellen, waarop Van Oeckelen in 1874 aantekeningen had gemaakt en waarvan alleen hij het bestaan wist. Dit paneel is thans in bezit van de huidige organist van de kerk van Eenrum, Dirk Molenaar.³⁸¹

Uithuizermeeden, Protestantse Mariakerk, 1931

In een brief van 12 januari 1937 aan de predikant van Anloo gaf Van Meurs aan adviseur geweest te zijn bij de restauratie van het orgel van Uithuizermeeden. Hij was daar in 1931 adviseur samen met de toenmalige organist Jan Dekker. Het Hinsz-orgel had al in 1868 en 1905 wijzigingen ondergaan. In 1931 vonden de volgende werkzaamheden plaats:

op het Hoofdwerk werden de Spitsfluit 2' en de Nasard 3' vervangen door een Violine 8' en een Aeoline 8', de Octaaf 2' van het Rugwerk werd op het Hoofdwerk geplaatst, de Cornet werd op de plaats van de Mixtuur gezet, in de bas aangevuld met een nieuwe Quint 3', de doorslaande Trompet verhuisde naar het Pedaal, en de opslaande Trompet van het Pedaal werd op het Hoofdwerk gezet, aangevuld met een nieuwe discant. Op het Rugwerk werden een Quintadeen 8' en een Gamba 8' ingezet in plaats van de Gedekt 4' en Quint 3', een nieuwe Woudfluit 2' kwam de plaats van de Octaaf 2' innemen. Op het Pedaal vond, behalve de trompetruiling, nog het vervangen van de Nachthoorn 2' door een Cello 8' plaats.³⁸²

Bij de heringebruikneming van het gerestaureerde orgel op 9 september 1931 werd het door Van Meurs bespeeld.³⁸³

³⁷⁸ In het kerkarchief bevindt zich een afschrift van een brief van Van Meurs aan Spiering, waarin hij precies uittekende hoe hij deze plaatsing van de Cornet uitgevoerd wilde zien.

³⁷⁹ In zijn annotatie op Van 't Kruijs spreekt Van Meurs over 'reparatie'.

³⁸⁰ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

³⁸¹ Met dank aan Dirk Molenaar, die mij hierop attendeerde.

³⁸² Jan Jongepier, 'Historie en herstel van het orgel in de Hervormde kerk te Uithuizermeeden', *Het Orgel* 67/3 (1971), 104-108.

³⁸³ Johan van Meurs, 'Het gerestaureerde orgel in de Ned. Herv. Kerk te Uithuizermeeden', *Nieuwsblad van het Noorden*, 22 september 1931, 13.

Ter gelegenheid van deze heringebruikneming schreef Van Meurs een bijdrage in het *Nieuwsblad van het Noorden*, waaruit zijn kennis op orgelhistorisch terrein blijkt. Hij citeerde niet alleen uit Hess, maar plaatste daarnaast de bouw van het orgel in de veranderende kerkmuzikale context van het eind van de achttiende eeuw. Uit dat artikel blijkt ook zijn enthousiasme over de (naar onze huidige maatstaven) ingrijpende verbouwing: ‘Hulde aan [...] de firma Verschueren voor de voortreffelijke wijze waarop zij zich van haar taak heeft gekweten’.³⁸⁴

Saaksum, Protestantse kerk, 1933

In de jaren dertig was de aanschaf van een orgel al diverse malen onderwerp van gesprek geweest.³⁸⁵ Een en ander kwam in een stroomversnelling toen ds. Albertus Blink Kramer in *De Nederlander* een advertentie van Standaard uit Schiedam aantrof, waarin deze firma een gebruikt pijporgel aanbood. Nadat hij deze orgelmaker een briefkaart had gestuurd, stond onverwacht Standaard jr. op de stoep. Na kort overleg werd besloten het aangeboden instrument in Schiedam te gaan bekijken. ‘Een deskundige werd opgescharreld n.l. den heer J.B. v. Meurs, organist te Gron. die voor 10 gldn en vrij reizen genegen is, om mee te gaan om het orgel te bezien’. Het verslag van de op 9 februari 1933 gemaakte orgelreis geeft op gemakkelijke wijze aan hoe Standaard zijn potentiële klanten inpakte. De opsteller vervolgt: ‘Zoo ariveeren we om half een in de fabriek. De Heer v. Meurs zet zich voor de speeltafel, de motor werd aangezet en de muziek weerklinkt door de fabriek. De heer v. Meurs zegt dat het orgel behoudens eenige kleine aanmerkingen goed is. Mooie klank. De heer Reinders vind dat het orgel goed is en ’t valt hem mee. Om kort te gaan het orgel werd gekocht[...]’. Al vier dagen later werd de aankoop ervan in het *Nieuwsblad van het Noorden* aangekondigd.³⁸⁶

Na plaatsing werd het orgel op 4 maart door Van Meurs nagelopen en ‘behoudens enkele kleinigheden werd het goedgekeurd’. De dag erop bespeelde hij het bij de ingebruikneming. Bijzonder aan dit orgel is, dat het in opzet een mechanisch kegellade-orgel was, een tractuur die in de provincie Groningen maar beperkt is toegepast.³⁸⁷ Welke aanmerking Van Meurs bij zijn eerste kennismaking in Schiedam had, is niet overgeleverd. Mogelijk had hij problemen met de aangetroffen Mixtuursamenstelling. Bij zijn beschrijving van het orgel van Saaksum in zijn dispositieverzameling noteerde hij bij de Mixtuur: ‘bij plaatsing 1 1/3’.³⁸⁸

Zoals bekend bleef Van Meurs zijn instrumenten trouw. Toen het orgel van Saaksum in 1972 als gevolg van de restauratie van de kerk onbespeelbaar werd, waren de toenmalige

³⁸⁴ Ibid.

³⁸⁵ Dit hoofdstuk is grotendeels ontleend aan het rapport dat Klaas Bolt t.b.v. de restauratie van dit orgel opstelde (met dank aan Victor Timmer, die mij op dit rapport attendeerde en een kopie verstrekte).

³⁸⁶ *Nieuwsblad van het Noorden*, 13 februari 1933, 10.

³⁸⁷ In het *Nieuwsblad van het Noorden* van 2 maart 1933, 11 wordt overigens abusievelijk over een mechanisch-pneumatisch orgel gesproken. Anno 2013 zijn er in de provincie Groningen nog maar twee orgels met mechanische kegelladen: Uithuizen, Protestantse Zionskerk (Walcker 1878, aldaar geplaatst 1908) en Den Ham, voormalige Hervormde kerk (Doornbos 1898).

³⁸⁸ Dispositieverzameling Van Meurs, [51].

organist Herman Poort en hij onvermoeibare promotors om tot restauratie te komen.³⁸⁹ Na restauratie door Albert de Graaf in 1983 werd het orgel bij de heringebruikneming op 6 juni bespeeld door de adviseur Klaas Bolt en – net als in 1933 – door Van Meurs. Opmerkelijk is dat in dit kader van restauratie gesproken werd, immers in 1983 vonden forse ingrepen plaats: de kegellade werd vervangen door een gebruikte sleeplade, de tractuur werd vernieuwd en een aantal registers werd geheel of gedeeltelijk door historisch materiaal van elders vervangen.³⁹⁰

Zeerijp, voormalige Protestantse Jacobuskerk, 1933

Dit orgel werd in 1651 door Theodorus Faber uit Groningen gemaakt. Het instrument werd o.m. gekeurd door mr. Hendrik Harmens (van Loon), de toenmalige organist van de Der Akerk. In 1881 vond een grote modernisering plaats door Jan Doornbos. Hierbij ging veel oud materiaal verloren. Pijpwerk werd vervangen door gebruikt materiaal van elders. Bernard ten Cate gaf in 1918 evenwel nadrukkelijk aan dat het hier om een belangrijk orgel ging. Mogelijk was hij vooral onder de indruk van het exterieur van het instrument. Onvoldoende onderhoud in de beginjaren van de twintigste eeuw maakten tenslotte opnieuw een grote beurt nodig. Na een herstelling in 1922 door Doornbos, vond in 1933 in een periode van amper vijf maanden een drastische vernieuwing plaats door Thys en Spiering.³⁹¹ Van Meurs was hierbij als adviseur betrokken. Vrijwel al het bestaande pijpwerk werd vervangen door nieuw of door vroeg negentiende-eeuws materiaal.³⁹² In een krantenbericht staat hierover vermeld: ‘Het was dringend noodzakelijk het in oorsprong uit 1651 daterende orgel te herstellen’.³⁹³ De heringebruikneming vond plaats op ‘18 juni 1933, 9 uur (oude tijd)’ met een concert door Van Meurs.³⁹⁴ Er bleken zich al tijdens de inwijding mankementen voor te doen.³⁹⁵ Mogelijk dat hij daarom vaker langs is gegaan. In zijn dispositieverzameling schreef hij onder meer ‘Nogeens bespeeld op Zondag 16 juli ’33 9 uur o.t.’

In tegenstelling tot bijvoorbeeld de vernieuwing van het binnenwerk van de Janskerk in Schiedam in 1920 leidden de activiteiten in Zeerijp niet tot openlijke discussie.³⁹⁶ Dit is misschien ook een gevolg van het feit dat het bestaan van het plaatsje Zeerijp en het bijzondere orgel aldaar maar weinigen bekend was. In tegenstelling tot dat van Schiedam wordt het slechts in het werk van Knock (1788) genoemd.³⁹⁷ In later jaren werd Van Meurs

³⁸⁹ Herman Poort (1917-1989) was organist van zowel de Hervormde kerk van Saaksum als van de Gereformeerde kerk van Winsum, wat hem als Gereformeerd lidmaat door sommige geloofsgenoten zeer kwalijk werd genomen. Ondanks dat bleef hij het orgel van Saaksum tot zijn dood trouw.

³⁹⁰ *De Mixtuur*, nr. 44 (1983), 570-572.

³⁹¹ Stef Tuinstra, *Beknopte geschiedenis van het Faber orgel van de Jacobuskerk te Zeerijp*, uitgave Orgelcommissie Jacobskerk Zeerijp (typescript z.j.).

³⁹² Tekst op achterzijde fotokaart, uitg. *De Mixtuur*, nr. N2.

³⁹³ *Nieuwblad van het Noorden*, 12 juni 1933, 10.

³⁹⁴ Dispositieverzameling Van Meurs, [51-54].

³⁹⁵ Stef Tuinstra, *Beknopte geschiedenis van het Faber orgel van de Jacobuskerk te Zeerijp*, uitgave STICHTING GRONINGEN ORGELLAND (typescript z.j.).

³⁹⁶ Abraham Brom jr. en Standaard discussieerden in onder meer de *Nieuwe Rotterdamse Courant* en het *Algemeen Handelsblad* over de noodzaak van vervanging van het Schiedamse binnenwerk.

³⁹⁷ Op de dispositieverzameling van Knock wordt in Hoofdstuk VII dieper ingegaan.

nogal eens aangesproken op zijn adviseurschap in Zeerijp. Hij riposteerde dan altijd met de mededeling ‘dat aan dit orgel al aardig wat was afgeprutst voor ik er bij geroepen werd’.³⁹⁸ Het kan niet anders dan dat hij hiermee doelde op de grote ingreep in 1881.

Na de verbouwing van 1933 had het orgel de volgende dispositie:³⁹⁹

Hoofdwerk (C-c ³)	Rugwerk ⁴⁰⁰	Pedaal ⁴⁰¹
Prestant 8'	Prestant 4'	Bourdon 16'
Holpijp 8'	Gamba 8' (af f ^o)	
Octaaf 4'	Vox Celeste 8' (af f ^o)	Nevenregisters
Bourdon 16' disc (af c ¹)	Holpijp 8' B/D	Pedaalkoppel
Mixtuur B/D	Fluit 4'	Manuaalkoppel
Trompet 8'	Woudfluit 2'	Tremulant
		2 Sterren
		Ventiel

Met betrekking tot de grote verbouwing van het orgel van Zeerijp is de rol van Van Meurs door publicisten uit respect buiten de vakpers gehouden.⁴⁰² Zelf dacht hij er op dat moment anders over, want in een brief van 12 januari 1937 aan de predikant van Anloo meldde hij adviseur geweest te zijn geweest bij de restauratie.

De verbouwing geldt als zeer omstreden, niet alleen naar hedendaagse maatstaven, maar kennelijk ook al vrij snel na de oplevering. Arie Bouman eindigde zijn brief aan Van Meurs van 8 juli 1937 met de volgende passage: ‘Zoudt U de N.K.O. op de hoogte willen houden als men aan een oud Groningsch orgel denkt te moderniseren? Alles moet in het werk gesteld, om afslachtingen als bv Zeerijp, Roden, Pelstergasthuiskerk te voorkomen.’⁴⁰³ Kennelijk was hij niet op de hoogte van Van Meurs’ bemoeienissen met het orgel van Zeerijp. Van Meurs geeft in zijn brief van 16 april 1937 aan Vente dit orgel de volgende kwalificatie mee ‘niet erg origineel meer’. Hierbij moet evenwel opgemerkt worden dat het doel van die brief was om Vente op diens verzoek op de hoogte te stellen van oude orgels.

Zoals bij vele kerken waar hij bij betrokken was, bleef ook Van Meurs’ band met Zeerijp lang. Bij de heringebruikneming van de gerestaureerde kerk op 6 maart 1966 speelde hij op het provisorisch bespeelbaar gemaakte rugwerk.⁴⁰⁴ Zijn zoon Bernard zorgde voor een bijdrage op trompet. Voorafgaande aan de ingebruikneming na de reconstructie van 1979 werd hij uitgenodigd om het resultaat te komen beluisteren. Hij was ontroerd en gaf aan dat

³⁹⁸ Mededeling Bernard van Meurs, 24 februari 2010.

³⁹⁹ Dispositieverzameling Van Meurs, [51-54].

⁴⁰⁰ Bij het Rugwerk heeft Van Meurs geen manuaalomvang vermeld. Na afronding van de kerkrestauratie werd het rugwerk in 1966 provisorisch door Fama & Raadgever bespeelbaar gemaakt. De Vox Celeste is toen niet meer herplaatst.

⁴⁰¹ Op de tekst van de fotokaart van *De Mixtuur* staat vermeld dat het orgel na 1933 een *aangehangen* pedaal had. Van Meurs vermeldt echter nadrukkelijk een Bourdon 16' in het Pedaal.

⁴⁰² Mededeling Stef Tuinstra, 10 december 2009.

⁴⁰³ GrA, toegang 1618, inv. nr. 1.

⁴⁰⁴ Er werden slechts vijf stemmen speelbaar gemaakt.

dàt resultaat destijds niet te behalen zou zijn geweest. Op 24 juni 1979 complimenteerde hij Bernhardt Edskes schriftelijk met het bereikte resultaat.⁴⁰⁵

Beste Bernhardt. Nog even een schriftelijke nabetrachting betr. de feestdag te Zeerijp. Persoonlijk wil ik je meedelen dat de gehele revisie een groot succes is geworden. De klank is uniek en kunnen wij deze alleen te Zeerijp horen. Intonatie en stemming is te loven. In ons Groninger Orgelland hebben wij dus nu een klinkend 17^e eeuws instrument. En dan nog dat schitterend front. [...] Veel lof nogmaals voor de beide orgelbouwers, zoals ik reeds op de kansel uitte.[...] Met vr. Groeten, je oud leermeester Johan v. Meurs.

Mensingeweer, voormalige Doopsgezinde kerk, 1936

In 1899 kreeg deze kerk haar eerste orgel. Het werd geleverd door Jan Doornbos.⁴⁰⁶ In een brief van 12 januari 1937 aan de predikant van Anloo geeft Van Meurs aan bij de Doopsgezinden in Mensingeweer adviseur te zijn geweest bij de plaatsing van een gebruikt orgel door Spiering in 1936. De ingebruikneming vond op 29 maart van dat jaar plaats.⁴⁰⁷ Dit orgel is na sluiting van de kerk in 1959 aan orgelhersteller Jan Harkema verkocht.⁴⁰⁸ De verdere lotgevallen ervan zijn niet bekend; in de orgelliteratuur wordt het instrument niet meer genoemd en Harkema heeft helaas geen noemenswaardig archief nagelaten.⁴⁰⁹

Zuidlaren, Protestantse Dorpskerk, 1936

Al in het begin van de jaren dertig werd een orgelfonds gesticht omdat het orgel herstel behoefde. Van Meurs gaf ten behoeve van dit fonds in december 1933 belangeloos een concert.⁴¹⁰ In 1936 vereiste de toestand van het orgel ingrijpende maatregelen.⁴¹¹ In een bijdrage in de *Zuidlaarder Courant* gaf Van Meurs aan dat beide laden ernstige doorspraak vertoonden, er de nodige wormschade was en dat de toevoegingen van 1845 in slechte staat waren, slechter dan het oorspronkelijke materiaal uit 1787.⁴¹²

In Van Meurs' archief bevinden zich diverse getypte plannen met betrekking tot dit orgel, enkele zeer gedetailleerd. Welke plannen van de hand van Van Meurs zijn en welke van Spiering, is niet met zekerheid vast te stellen. In grote lijnen kwam de onder zijn advies uitgevoerde restauratie neer op het integraal vervangen van de laden en klaviatuur. Ook werd de opstelling van de beide werken veranderd. Uit een bewaard gebleven grondplan blijkt dat

⁴⁰⁵ Van Meurs' postmap Orgelnieuws.

⁴⁰⁶ *Het Nieuws van den Dag*, 19 augustus 1899, 6.

⁴⁰⁷ *Hunsingo*, 21 maart 1936 (Van Meurs' plakboeken).

⁴⁰⁸ In 1957 werd een nieuwe kerk in Eenrum betrokken en in 1959 is het kerkgebouw in Mensingeweer gesloopt. In Eenrum is nauwelijks ruimte voor een orgel gereserveerd. De diensten werden jarenlang op een 'pedalion' begeleid, dat op een klein balkon boven de ingang stond. Momenteel staat er een elektronisch orgel.

⁴⁰⁹ Mededeling Sicco Steendam, die het materiaal uit de werkplaats van Harkema heeft overgenomen.

⁴¹⁰ *Nieuwsblad van het Noorden*, 11 december 1933, 15.

⁴¹¹ www.orgelsindrenthe.nl, geraadpleegd 27 december 2002.

⁴¹² Johan van Meurs, 'Het gerestaureerde Orgel in de Herv. Kerk te Zuidlaren', *Zuidlaarder Courant*, 19 december 1936, 11. In deze bijdrage ging Van Meurs uitgebreid in op de historie van het orgel, de geconstateerde gebreken en op de onder zijn advies uitgevoerde restauratie.

beide werken, zoals gebruikelijk in die tijd, achter elkaar opgesteld zouden worden. Een offerte van Bakker & Timmenga, waarin de mechanische tractuur behouden zou blijven, werd om kostentechnische redenen terzijde gelegd. Met betrekking tot de nieuwe dispositie werd tot de volgende besloten:

Prestant 8'
Bourdon 16' vermolmde voeten vervangen
Holpijp 8' »
Octaaf 4'
Quint 2 2/3' intoneren als Nasard, dus zachter
Octaaf 2'
Mixturen 3-4 als bestaand
Trompet 8' nieuw, 12 zink, rest 40% tin
Roerfluit 8' vermolmde voeten vervangen
Viola di Gamba 8' nieuw, 50% tin, C-H in Roerfluit)
Vox Celeste 8' is bestaande Gamba
Prestant 4' grootste 12 nieuw, zink
Fluit 4'
Woudfluit 2'

Het instrument kreeg pneumatische kegelladen. De manuaalomvang werd vergroot tot g^3 en de speeltafel werd tegen de zijwand geplaatst 'waardoor beter contact met kansel en gemeente bereikt wordt'.⁴¹³ In krantenberichten werden de uit te voeren werkzaamheden eerst beschreven als 'nieuw kerkorgel'⁴¹⁴ en later als 'restauratie en ombouw'.⁴¹⁵ Net als bij Zeerijp werden beide kwalificaties door elkaar gebruikt. Tegenwoordig zou men hier mogelijk spreken over nieuwbouw in oude kast met gebruik van bestaand pijpwerk.

Kennelijk verliepen de activiteiten voortvarend. Vermelde het *Nieuwsblad van het Noorden* eind september 1936 dat 'nog deze week met de werkzaamheden [kon] worden begonnen', al op 21 december van dat jaar werd het orgel na restauratie in gebruik genomen met een bespeling door Van Meurs.⁴¹⁶ In zijn brief van 12 januari 1937 aan de predikant van Anloo schreef Van Meurs over dit orgel:

In december j.l. werd het orgel in der Herv. Kerk te Zuidlaren onder mijn toezicht omgebouwd en naar ik meen tot genoegen van de gemeente en zal de predikant Ds. Dikboom gaarne bereid zijn U inlichtingen te verstrekken.

Een paar dagen later, op 15 januari, betuigden de kerkvoogden hun tevredenheid met het bereikte resultaat:

Attest als deskundig Orgeladviseur voor den heer Joh. B. van Meurs.

⁴¹³ Ibid.

⁴¹⁴ *Nieuwsblad van het Noorden*, 11 augustus 1936, 16.

⁴¹⁵ *Nieuwsblad van het Noorden*, 29 september 1936, 3.

⁴¹⁶ Ibid.

Kerkvoogden en Orgelfonds Commissie van de Ned. Herv. Gem. Zuidlaren geven bij dezen gaarne kennis van hunne grootte tevredenheid aan de heer Joh. B. van Meurs muzikleeraar en Organist te Groningen voor zijn deskundig advies en toezicht voor en bij den geheelen ombouw van het Orgel in de h.g. Kerk gedaan. Wij kunnen den heer van Meurs met alle vertrouwen aanbevelen.⁴¹⁷

Uiteraard is men later in de twintigste eeuw de verwijdering van laden en tractuur gaan betreuren.⁴¹⁸ De tevredenheid die uit het afgegeven attest blijkt, lijkt in tegenstelling met de brief die collega-adviseur Luijten in 1940 aan de kerkvoogden van Anloo schreef en waarin hij zichzelf opnieuw als deskundige aanpreeft. Hij attendeerde de kerkvoogden er op dat men in Laren ongunstige ervaringen hadden opgedaan met een zogenaamd deskundige.⁴¹⁹ Was hier sprake van een vorm van jalousie de métier?

Winsum, Protestantse Torenkerk, 1937

Kennelijk was er onvrede over de toestand van het in 1840 geplaatste huisorgel⁴²⁰ en hoewel dat instrument op de voorlopige monumentenlijst stond, blijkt niets van enig overleg met Monumentenzorg.⁴²¹ Het zou uiteindelijk zelfs geruisloos worden vervangen. Wanneer de eerste contacten tussen Van Meurs en de Winsumer kerkvoogdij zijn gelegd, is niet bekend. Vermoedelijk is dat begin jaren dertig geweest, want – zoals eerder aangegeven – er is een ongedateerde brief van Jan Zwart bewaard gebleven waarin deze Van Meurs gegevens uit *Broekhuizen* verstrekke over dit orgel.⁴²²

In Van Meurs' archief bevindt zich een aantal gedetailleerde plannen (Appendix 7).⁴²³ Uiteindelijk werd geen van deze plannen nagevolgd en het definitieve ontwerp resulteerde in een andere balans tussen oud en nieuw materiaal. Er werd aanzienlijk minder oud pijpwerk hergebruikt. Het binnenwerk was geplaatst op twee membraanladen. Het front van het orgel werd 'aangepast aan de typische stijl der oude kerk, voorts in massief eiken uitvoering'.⁴²⁴ Het vlakke eiken front ervan bestond uit drie velden, waarvan het middelste hoger was dan de flankerende. Het middelste veld was daarnaast ook breder dan de zijvelden. Het labiumverloop in de drie velden was flauw v-vormig. Het front, dat goed aansloot op het negentiende-eeuwse interieur van de kerk, was een uiterst simpele vertaling van neo-renaissance fronten

⁴¹⁷ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

⁴¹⁸ Zie o.m., Jaap Homan, 'Hervormde kerk Zuidlaren neemt centrale plaats in', *Nieuwsblad van het Noorden*, 21 januari 1988, 10; *Organist & Eredienst*, september 1988, nr. 9, 228 en *De Mixtuur*, nr. 39 (1982), 353, rubriek 'Kroniek'.

⁴¹⁹ Luijten bedoelde hier ongetwijfeld Zuidlaren.

⁴²⁰ Een huisorgel dat visueel vergroot was.

⁴²¹ Frans Talsta, 'Het Groninger orgelbezit van de reformatie tot de romantiek, deel. II', *Oude Groninger Kerken*, publicatie 27, april 1982, 162.

⁴²² Deze brief bevindt zich in Van Meurs' ordner tussen twee andere brieven van Zwart van resp. december 1930 en mei 1932.

⁴²³ Dit plan bevindt zich in geschreven en getypte vorm in GrA, toegang 1618, inv. nr. 10. Het geschreven exemplaar is niet van de hand van Van Meurs.

⁴²⁴ *De Banier*, 8 april 1937, 3.

die aan het eind van de negentiende eeuw in Duitsland⁴²⁵ en Denemarken⁴²⁶ populair waren en die in Nederland bijvoorbeeld door de orgelmakers Johan F. Witte (1840-1902),⁴²⁷ Michael Maarschalkerweerd (1838-1915) en Nicolaas A. van Dam (1873-1967),⁴²⁸ leerling van de laatste, werden toegepast. Voor zover er sprake was versiering, dan zal die weinig uitbundig zijn geweest, want op de beschikbare foto's is er niets van waarneembaar. Aangezien Spiering in die tijd de voorkeur gaf aan open opstellingen, is het Winsumer front binnen diens oeuvre als opmerkelijk te beschouwen.

Bij de ingebruikneming op vrijdagavond 14 mei 1937 bespeelde Van Meurs het orgel. Hij speelde muziek van Bonset, Händel, Boëllmann, Guilman, Dubois, Zwart (drie koraalbewerkingen) en eindigde met een eigen bewerking van het Pelgrimskoor van Wagners Tannhäuser.⁴²⁹ Ook de vaste organist Luppoo Oosterveld en het Hervormd kerkkoor verleenden hun medewerking.⁴³⁰ De kerkvoogdij betuigde op 21 december 1937 haar tevredenheid met het resultaat:

Ondergetekenden Aldert Smit, Hero van Weerden en Reint Pieter Brons, samen vormende het college van kerkvoogden der Ned.Herv.Gemeente Winsum-Bellingeweerd, betuigen door dezen hun groote voldoening over de adviezen door de Heer J.B. van Meurs uitgebracht bij de vernieuwing van het orgel in de Ned.Herv.Kerk te Winsum als orgelbouwkundig adviseur.⁴³¹

Net als op andere locaties bleef ook hier een goede relatie met de opdrachtgever en trad Van Meurs ook in latere jaren in deze kerk op.⁴³²

Het instrument werd in 1975, bij aanvang van de kerkrestauratie, in eigen beheer gesloopt. De Hervormde Orgelcommissie had al in 1961 geadviseerd geen geld meer aan dit orgel te besteden, de orgelmakers Ruiters en Reil onderschreven dit advies in resp. 1967 en 1974. Van het historische materiaal zijn de houten Holpijp 8' en Fluit 4' bas (beide huisorgelmensuur) verkocht aan Klaas Bolt. Reil verwerkte dit materiaal in 1977 in Bolts huisorgel.⁴³³ Het bovenste 1½ octaaf van de Prestant 8', historisch pijpwerk uit begin 19^e eeuw, is verkocht

⁴²⁵ De Duitse orgelmaker Albert Hollenbach (1850-1904) uit Neuruppin [D] bijvoorbeeld, paste dit type (in rijker uitgevoerde vorm) veelvuldig toe bij zijn instrumenten in Brandenburg en bij zijn export-instrumenten voor Noorwegen.

⁴²⁶ 'Roerslev Mangaards Pianoforte og Orgelfabrik' uit Nørre Åby [DK], paste dit type niet alleen in deze vorm toe, maar soms ook in een variant met gedeeld tussenveld.

⁴²⁷ Bijvoorbeeld: Haarlem, Remonstrantse kerk (1901).

⁴²⁸ Bijvoorbeeld het orgel dat deze in 1922 voor een tot dusver onbekende locatie vervaardigde en dat sinds 2001 in de Protestantse kerk van Beuningen [Gdl] staat. Dekker paste het model zelfs nog in 1930 toe ten behoeve van de Gereformeerde kerk (thans de Protestantse Rehobothkerk) te Nieuweroord.

⁴²⁹ GrA, toegang 333, inv. nr. 133.

⁴³⁰ *Nieuwsblad van het Noorden*, 18 mei 1937, 10.

⁴³¹ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

⁴³² Zoals bij een jubileumconcert van het 'Kerkkoor der Ned. Herv. Gemeente', *Nieuwsblad van het Noorden*, 27 maart 1939, 6.

⁴³³ Dit Reil-orgel werd opgesteld in de Hervormde kerk van Haarlem-Overveen en is in 1991 overgenomen door de Hochschule für Künste in Bremen [D].

ten behoeve van een ander huisorgel. Het resterende pijpwerk is deels per pijp verkocht ten behoeve van de aanschaf van het nieuwe orgel. De resterende exemplaren werden opgeslagen op de zolder van de Obergumer kerk.

Van Meurs was onthutst toen hij van de sloop hoorde. Vermoedelijk heeft hij zich, met het orgel van Engelbert in gedachten (dat er in de jaren zeventig nog prima bijstond), niet gerealiseerd hoe slecht het Winsumer orgel intussen was geworden. Toch was hij aanwezig bij de ingebruikneming van het nieuwe Ruiters-orgel op 13 mei 1977.

Figuur V.1 Het vroegere orgel van de Torenkerk te Winsum, 1961. Bron: Collectie van het Instituut voor Christelijk Cultureel Erfgoed van de Rijksuniversiteit Groningen, nr. Pu 22602.

Engelbert, voormalige Hervormde kerk, 1938

In 1874 werd in de Hervormde kerk van Engelbert voor *f* 300 een klein orgel geplaatst.⁴³⁴ Het feit dat Van Meurs in zijn dispositieverzameling spreekt over ‘gedraaide’ pijpen in het front (geciseleerde frontpijpen), duidt op een instrument van hoge leeftijd. Van Meurs’ verzameling is tot dusver de enige bron met betrekking tot de dispositie van dit instrument. De door hem vermelde dispositie, doet vermoeden dat het een fors verbouwd instrument was.

In de jaren dertig werd – in verband de slechte toestand van dit orgel – de aanschaf van een harmonium overwogen,⁴³⁵ echter door onteigening van kerkgrond in verband met de aanleg van de Woldjer-spoorlijn⁴³⁶ kwam een fors geldbedrag beschikbaar, dat door de Hervormde gemeente werd gebruikt voor de bouw van een nieuwe pastorie en een nieuw orgel. Ook de vrouwenvereniging leverde een bijdrage.⁴³⁷ Waarom de keuze op Flentrop viel, is niet overgeleverd. Mogelijk heeft de positieve ervaring die Van Meurs kort daarvoor met Flentrop in de Der Aa-kerk had hierin meegespeeld. Op 29 april 1938 stuurde Hendrik Wicher Flentrop een beschrijving van het te leveren orgel naar Van Meurs. Flentrop maakte hierin een nauwkeurige splitsing in ‘gebruikte onderdelen, gedeeltelijk nieuw / gedeeltelijk gebruikt en geheel nieuw’. Toch vond Van Meurs de beschrijving nog niet gedetailleerd genoeg en vroeg hij ‘wilt U de mensuren ook in Uw offerte vermelden en de metalen? en tingealtes’.⁴³⁸

Op 5 mei stuurde Flentrop een op die wijze bijgewerkt voorstel naar de predikant van Engelbert, ds. Kruizinga. Het instrument zou *f* 1.950,- gaan kosten. Op verzoek van Van Meurs werd ook het register Prestant 4' gesplitst in bas en discant. In Van Meurs’ nagelaten papieren is een blauwdruk (schaal 1:10) van het nieuwe orgel bewaard gebleven. Zoals beschreven in Hoofdstuk V is goed gedocumenteerd welke materialen niet nieuw waren. Over de herkomst van het oude materiaal was op dat moment echter niets bekend.⁴³⁹ Op de dispositie van dit orgel wordt in Hoofdstuk VI nader ingegaan. Het oude orgel werd door Flentrop afgebroken.⁴⁴⁰ Er zou niets van zijn hergebruikt.⁴⁴¹ Op 3 september kon Flentrop melden dat hij in verband met de feestdagen in Breda tijd over had en het orgel van Engelbert versneld kon afronden.⁴⁴² Hij verwachtte dit op 12 september te kunnen plaatsen en op de 17^e op te kunnen leveren. Bij de ingebruikneming op 16 oktober 1938 bespeelde Van Meurs het orgel.⁴⁴³ Flentrop eindigde zijn brief van 14 november 1938 aan Van Meurs als volgt: ‘Het

⁴³⁴ Hans Fidom, *Het Flentrop-orgel in de Dorpskerk van Engelbert. Eindverslag na de restauratie in 2012-2013* (typoscript, Houwerzijl 2014), 3.

⁴³⁵ Mededeling Bernhardt H. Edskes, 25 juni 2012.

⁴³⁶ Spoorlijn Groningen-Delfzijl, via de oostelijke route. Deze lijn heeft slechts bestaan van 1929-1942.

⁴³⁷ *Nieuwsblad van het Noorden*, 17 oktober 1938, 3.

⁴³⁸ GrA, toegangnr. 1618, inv. nr. 16.

⁴³⁹ Uit onderzoek na demontage in 2013, bleek dat een deel van het oude pijpwerk afkomstig was uit het orgel van de Doopsgezinde kerk van Wormerveer (Flaes 1855); Flentrop had dit instrument in 1937 gewijzigd.

⁴⁴⁰ Lex Gunnink 1990, 44.

⁴⁴¹ Mededeling Bernhardt H. Edskes, 25 juni 2012.

⁴⁴² Flentrop restaureerde van 1937-1938 het orgel van de Grote of O.L.V-kerk in Breda.

⁴⁴³ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

doet mij veel genoegen dat Engelbert goed voldoet. Ik wacht nog op de laatste betaling, groot *f* 100,- zoo gauw ik deze ontvangen heb, hoort u dit wel van mij'.⁴⁴⁴ Op 3 december kon Flentrop melden dat de laatste termijn ontvangen was. Kennelijk was er in Engelbert een kleine storing geweest, want hij schreef verder: 'is het plakken van de soepele verbinding tusschen motor en windkanaal goed geslaagd? Gaarne zou ik van U een getuigschrift, of zoo mogelijk een eenigszins uitgebreid rapport over dit orgel ontvangen'.

Figuur V.2 Het orgel van de voormalige Hervormde kerk te Engelbert, 5 oktober 2013.

Bron: beeldopname van de auteur.

Snel na oplevering moet Flentrop weer in Engelbert opdraven, nu omdat er muizen in het orgel huisgehouden hadden. Hij schreef 21 februari 1939 aan Van Meurs dat de stemmer langs kwam 'om de gebreken in orde te maken en dan tevens het orgel geheel door te stemmen'.⁴⁴⁵ Elf jaar na de oplevering hadden de muizen weer huisgehouden in het orgel. Bovendien was er schade door het te hoge vochtigheidspercentage in het kerkgebouw. Flentrop vroeg Van

⁴⁴⁴ Deze brief ging over het orgel van Pieterburen.

⁴⁴⁵ GrA, toegang 1618, inv. nr. 16.

Meurs er bij de kerkvoogdij op aan te dringen eerst iets te doen aan de vochtigheid van de kerk voor hij met het orgel aan de slag kon.⁴⁴⁶

Hoewel het orgel tijdens de laatste kerkrestauratie was ingepakt, bleek het nadien onbespeelbaar. In 2013 is door Flentrop een conserverende restauratie uitgevoerd. In verband met gewijzigde invulling van de nevenruimten is de speeltafel nu aan de rechterzijde geplaatst.

Grijpskerk, Protestantse kerk, locatie Nic. Grijpstraat, 1938

In deze vroegere Gereformeerde kerk stond tot 1967 een in 1923 door Rohlfing uit Osnabrück onder opusnummer 197 gebouwd orgel. Uit Van Meurs' dispositiecahier blijkt dat het instrument veel zinken pijpwerk bevatte en dat pijpwerk op een pneumatische membraanlade stond.⁴⁴⁷ In 1938 werd een nieuw kerkgebouw geplaatst naar een ontwerp van de architect Henri Rots en werd Van Meurs als orgeladviseur aangetrokken. Op 3 september van dat jaar stelde hij een conceptbrief op (Appendix 8).⁴⁴⁸ Uit losse aantekeningen blijkt welke Mixtuursamenstelling hij in gedachten had:

C	1 – 1/2 – 1/3 (later gewijzigd in 1 1/3 – 1 – 1/2)
c	2 – 1 1/3 – 1
c ¹	2 2/3 – 2 – 1 1/3 – 1
c ²	4 – 2 2/3 – 2 – 1 1/3

Valckx & van Kouteren dankten op 21 oktober 1938 voor de opdracht en gaven aan binnenkort langs te zullen komen om het front op te meten en om de Mixtuur inclusief stok en roosters te demonteren en mee te nemen richting fabriek. Bij de eindkeuring had Van Meurs vermoedelijk commentaar op de afwerking van de Mixtuur, want Valckx & van Kouteren dankten hem op 25 november 1938 niet alleen voor de samenwerking, maar deelden hem ook mee de Mixtuur nogmaals doorgestemd te hebben.⁴⁴⁹ Blijkens het dispositiecahier is de verbouwing van 1938 iets eenvoudiger dan in de oorspronkelijke plannen uitgevoerd.⁴⁵⁰ De min of meer seriematig vervaardigde Rohlfing-kast werd vervangen door een open opstelling.⁴⁵¹ Na deze ingreep luidde de dispositie:

Manuaal

Prestant 8'

Holpijp 8'

Viola di Gamba 8'

Vox Celeste 8'

Aeoline 8'

⁴⁴⁶ Brief van Flentrop van 2 februari 1949 (Van Meurs' postmap Algemeen).

⁴⁴⁷ Dispositieverzameling Van Meurs, [122].

⁴⁴⁸ GrA, toegang 1618, inv. nr. 15.

⁴⁴⁹ Ibid.

⁴⁵⁰ Dispositieverzameling Van Meurs, [122].

⁴⁵¹ Onduidelijk is of architect Rots bij het frontontwerp betrokken is geweest.

Octaaf 4'
 Fluit 4'
 Woudfluit 2
 Mixtuur 2,3,4,5 sterk
 Trompet 8'
 Bourdon 16'

Pedaal

Subbas 16' transm.
 Cello 8' transm.

superoct.
 ped.koppel
 tremulant

De mixtuursamenstelling luidde:

C	1 1/3 – 1
c	2 – 1 1/3 – 1
c ¹	2 2/3 – 2 – 1 1/3 – 1
f ²	4 – 2 2/3 – 2 – 1 1/3 – 1
c ³	5 1/3 – 4 – 2 2/3 – 2 – 1 1/3

De ingebruikneming moest uitgesteld worden omdat het kerkgebouw niet op tijd klaar was. Van Meurs bespeelde het orgel bij de ingebruikneming op 7 december 1938.⁴⁵² Toen Van Meurs dit rapport opstelde, was het orgel nog maar 15 jaar oud. Dit voorbeeld illustreert de snelheid van de ontwikkelingen op orgelgebied tijdens zijn leven. Het Rohlfing-orgel werd in 1967 vervangen door een nieuw instrument van Leeftang. Het oude instrument werd later provisorisch herplaatst in de Protestantse kerk van Zuiderwoude en is intussen verdwenen.⁴⁵³

Assen, Vrijgemaakt Gereformeerde Kandelaarkerk, 1939/1953

In 1939 waren Meek en Van Meurs als adviseurs betrokken bij de herplaatsing van het Valckx & van Kouteren-orgel (1932) in het vergrote kerkgebouw. Kennelijk was het adviseurschap van Van Meurs (nog) niet aan Valckx & van Kouteren doorgegeven want zij schreven hem op 9 mei 1939.⁴⁵⁴

Met belangstelling namen wij er kennis van dat U, nadat U zich had aangeboden eventueel advies te geven, een onderhoud met Ds. Bos had. Alhoewel de Ds. deze aangelegenheid met U heeft besproken, denken wij toch niet dat men bij dit werkje, temeer daar de Heer Meek ook hier reeds toezicht houdt en op verzoek van den Kerkenraad behulpzaam is, nog een adviseur zal aanvragen.

⁴⁵² *De Harp* 34/1 (1939), 6.

⁴⁵³ Gerard Verloop, *Het orgel van Zuiderwoude* (Schagen 2000), 11.

⁴⁵⁴ GrA, toegang 1618, inv. nr. 12.

Uit een latere aantekening van Van Meurs blijkt dat het nieuwe door architect Jan Smallem-broek ontworpen front 37 sprekende Prestant 16'-pijpen had en dat van de Bourdon 16' op II slechts de discant in de zwelkast stond. Kerk en orgel werden 6 december 1939 ingewijd.

Begin 1953 was sprake van onvrede over de orgels in zowel de Noorder-⁴⁵⁵ als de Zui-derkerk en werd Van Meurs om zijn oordeel over deze instrumenten gevraagd.⁴⁵⁶ In zijn rap-portage uit juli van dat jaar ging hij uitgebreid op geconstateerde gebreken in en deed voor-stellen voor wijziging (zie Appendix 9). Het advies van Van Meurs werd overgenomen. Afge-zien van een Trompetrestauratie door Blank in 1973, werden aan dit orgel geen grote kosten meer gespendeerd. Op 26 februari 1981 nam deze gemeente een nieuw Ruiter-orgel in ge-bruik. Het oude werd ingenomen.

Beilen, Protestantse Stephanuskerk, 1939

In de kerk van Beilen werd in 1840 door Bernardus Kerkhoff een orgel geplaatst dat Johann Wilhelm Timpe in 1829 had gemaakt voor de Rooms-Katholieke Broerenkerk te Groningen. Na een brand werd het binnenwerk in 1862 door Van Oeckelen vrijwel vernieuwd. Van Oeckelen verbreedde tevens het front.⁴⁵⁷

De contacten tussen Van Meurs en Beilen werden gelegd door kerkvoogd L. Nijboer, die hem op 13 juli 1937 schreef: 'In verband met eventueele verandering van het Kerkorgel, verzoek ik U beleefd, deze dagen even in Beilen te willen komen'. Van Meurs heeft in zijn archief aardig wat (ongedateerde) plannen met betrekking tot het orgel van Beilen achtergela-ten, sommige ervan gaan over forse ingrepen (Appendix 10). Echter, op 12 december 1938 schreef kerkvoogd Nijboer hem: 'Daar door Monumentenzorg is besloten het orgel niet te verbouwen, verzoek ik u deze week ten onzen te komen om na te zien wat er moet gebeuren aan het orgel in onze Herv. Kerk'.

Op 29 december 1938 raadde Van Meurs de kerkvoogdij aan om offertes aan te vragen bij Flentrop, De Koff, Van Leeuwen, Spanjaard-Amsterdam, Spiering en Valckx & van Kouteren. Kennelijk heeft hij over Beilen ook contact gehad met Bergmeijer, die op dat mo-ment in Scheemda aan het werk was. Bergmeijer schreef Van Meurs op 3 februari 1939 het volgende:⁴⁵⁸ 'Van het door U opgemaakte plan zal wel niets komen. Verleden week is er een orgelmaker uit Assen geweest. Nu is het mij niet bekend dat daar een orgelmaker woont. Zij hadden van die orgelmaker gunstige informatie. Ook had deze gezegd, dat het niet zooveel behoefde te kosten'. Op 15 februari 1939 schreef Bergmeijer:⁴⁵⁹

Ik heb u reeds geschreven in Beilen te zijn geweest en hoe daar de ontvangst was. Aan de hand van het door U opgemaakte plan, drie-deelig, heb ik de volgende prijzen opgegeven.
Punt I f 495, Punt II f 110, en Punt III f 80, Tezamen f 685,-

⁴⁵⁵ De vroegere Gereformeerde Noorderkerk is thans de Kandelaarkerk van de Gereformeerde kerk vrijgemaakt.

⁴⁵⁶ Lukas D. Kwant z.j., 6.

⁴⁵⁷ Lex Gunnink 1990, 154-155.

⁴⁵⁸ Ibid.

⁴⁵⁹ Ibid.

De drie punten gelijkelijk gedaan: f 635,=

Wanneer dit bedrag hun te hoog was, heb ik voorgesteld, een eenvoudige schoonmaak, vrij gevolgd naar punt I f 365,= (Hiervan 10% voor U).

Zoo spoedig ik uit Beilen bericht heb, zal ik u dit laten weten.

Uiteindelijk werd het orgel slechts 'een weinig gerestaureerd' door Emil Neuhäuser uit Assen.⁴⁶⁰ Volgens een krantenbericht werd het orgel 'grondig schoongemaakt en gestemd, terwijl het front in een bijpassende kleur is geschilderd'.⁴⁶¹ In dit bericht wordt wel de adviseur, doch niet de orgelmaker genoemd. Bij de heringebruikneming op 23 maart 1939 werd het orgel door Van Meurs bespeeld.

Groningen, voormalige Hervormde Der Aa-kerk, hoofdorgel, 1939/'46/'52/'53/'59/'66

In 1935, vlak na het aantreden van Van Meurs als organist van de Der Aa-kerk, werd het orgel gewijzigd. Deze wijzigingen waren nog geïnitieerd door Van Meurs' voorganger Cor Batenburg.⁴⁶² De Bazuin 16' van het pedaal werd vervangen door een nieuwe. Het pijpwerk hiervoor werd geleverd door Hendrik Wicher Flentrop, Doornbos zorgde voor de plaatsing; 'de bassen [werden] hierdoor aanmerkelijk verbeterd'.⁴⁶³ Ook werd een nieuwe Pedaalmixtuur aangebracht; de oude was op een onbekend moment na 1858 verdwenen. Het pijpwerk paste echter niet op de windladen, zodat twee extra pneumatische kegelladen nodig waren om het register op te stellen. Desondanks bleef het register in feite onbruikbaar. Van Meurs schreef hierover in 1944 aan Vente:⁴⁶⁴ 'Een pneumatische bijplaatsing gevoel ik niet veel, daar de geringste windschommelingen in de pneumatiek te horen zijn (bijv. bij mijn Pedaal-Mixtuur)'.

Al snel na zijn aanstelling liet Van Meurs door Doornbos een nieuwe eigen orgelbank maken. De zit aan het orgel was niet comfortabel door de beperkte ruimte tussen hoofkast en rugpositief, ook gaf hij de voorkeur aan een bank aangepast aan zijn postuur. Deze bank, een laatste tastbare herinnering aan zijn illustere bespeler, is bij de werkzaamheden van 2011 vervangen door een nieuw exemplaar en naar het balgenhok verbannen.⁴⁶⁵

Eind 1935 schreef Bouman: 'met genoeg verneem ik, dat er aan uw orgel iets gedaan is. Welke orgelmaker herstelde (of vergrootte) het? In welk jaar? Hoe is de definitieve samenstelling van de pedaalmixtuur geworden?' Informatie over een aantal geopteerde wijzigingen daarna, is slechts terug te vinden in een aantal brieven die Bouman aan Van Meurs schreef.⁴⁶⁶ Hoewel we alleen over Boumans brieven beschikken en niet die van Van Meurs, ontstaat toch een goed beeld van de plannen die Van Meurs met betrekking tot het orgel van de Der Aa-kerk had.

In zijn brief van 10 juni 1937 reageert Bouman op een kennelijk door Van Meurs voorgelegd plan tot wijziging. Hij ontraadt het plan van Van Meurs tot vervanging van de

⁴⁶⁰ Opmerking van Van Meurs in Dispositieverzameling Van Meurs, [62].

⁴⁶¹ *Nieuwsblad van het Noorden*, 24 maart 1939, 21.

⁴⁶² Mededeling Elly Kooiman, 29 april 2010.

⁴⁶³ *Nieuwsblad van het Noorden*, 5 april 1935, 3.

⁴⁶⁴ Brief aan Vente van 4 juli 1944 (Vente-arch.).

⁴⁶⁵ Mededeling Bernhardt H. Edskes, 28 augustus 2012.

⁴⁶⁶ GrA, toegang 1618, inv. nr. 1.

Trompet 16' en Trompet 8' door een Trompet 8' en een koperen Schalmei 4' (fabrikaat Giesecke).⁴⁶⁷ Dergelijke tongwerken vindt hij 'hard, droog en dik, te veel orchestraal'. Hij adviseert de tongen van beide Trompetten te vervangen. Met het zo uitgespaarde geld zou het Bovenwerk van een nieuwe lade voorzien kunnen worden, waar ook de Vox Celeste op past. Op de vrijgekomen 'mechanische Celeste-plaats' zou dan een Cimbel III geplaatst kunnen worden, met enge mensuur, de samenstelling nader te bepalen.

Van Meurs correspondeerde ook met Vente over deze wens tot dispositiewijziging.⁴⁶⁸ Deze gaf hem ook informatie met betrekking tot de mensuren van de geopteerde Schalmei. Van Meurs ging bij de plaatsing van de nieuwe tongwerken zeker niet over één nacht ijs. Hij maakte via Vente een afspraak om het orgel van de Utrechtse Tuindorpkerk (Flentrop 1937) te beluisteren. Flentrop had op het Rugpositief van dit orgel een Schalmei 8' gedisponeerd en dat register wilde Van Meurs eerst beoordelen voor hij zijn plannen doorzette. Het bezoek draaide op een teleurstelling uit, het register 'kan mij niet bekooren. Het geluid begint direct vervelend te worden'.⁴⁶⁹ Als de vervanging van de hoofdwerktongwerken door was gegaan, zou dit ten koste zijn gegaan van een Trompet 8' van Schnitger, iets wat ons nu zo'n tachtig jaar later zou verbazen. In Hoofdstuk VI kom ik daar op terug.

Van Meurs legde Vente ook drie voorbeelden voor van de samenstelling van een op het Bovenwerk gewenste Cimbel. Eén voorbeeld was er ontleend aan het Van Leeuwen-orgel van de Pauluskerk in Amstelveen (1938), één aan het Martinikerorgel en de derde mogelijkheid betrof een Tertscimbels waarvan de bron niet werd vermeld. Van het laatste register vroeg Van Meurs zich eigenlijk af of dit register niet te opdringerig zou worden. In 1939 verving Klaas Doornbos de Quint 6' van het Hoofdwerk door een Nasard 2 2/3'. De Mixtuur van hetzelfde werk werd aangepast en kreeg een hogere samenstelling:

C: 1 1/3 - 1 - 2/3
 f^o: 2 - 1 1/3 - 1 - 2/3
 f^d: 4 - 2 2/3 - 2 - 1 1/3 - 1

Volgens een bericht in *De Harp* zou dit de oorspronkelijke samenstelling zijn.⁴⁷⁰ Van Meurs schreef hierover verder aan Vente: 'Het gehele hoofdwerk is al 3 week geheel onbruikbaar, daar alle pijpen er af zijn geweest. We wachten nu op de Nasard en Mixtuur. Daarna generale stemming van het geheel'.⁴⁷¹ Later dat jaar gaf hij Vente meer informatie over de uitgevoerde werkzaamheden: de Cimbels kon helaas niet geplaatst worden en de vervanging van de Trompet 16' kon niet doorgaan, wel werd deze stem wat zachter geïntoneerd, 'zodat het

⁴⁶⁷ In een brief van 9 juni 1939 van Van Meurs aan Vente (Vente-arch.) is dit plan versoberd, slechts de 'logge' Trompet 16' (met een doorslaand groot-oktaaf) zou door een Schalmei 4' vervangen moeten worden. Over de mensuren van de Schalmei had Van Meurs al gecorrespondeerd met Giesecke.

⁴⁶⁸ Brief van Van Meurs aan Vente van 17 augustus 1938 (Vente-arch.).

⁴⁶⁹ Brief van Van Meurs aan Vente van 9 juni 1939 (Vente-arch.).

⁴⁷⁰ *De Harp* 35/2 (1940), 14.

⁴⁷¹ Brief van Van Meurs aan Vente van 9 juni 1939 (Vente-arch.).

geheele hoofdwerk nu een beter figuur maakt'.⁴⁷² De ingebruikneming vond plaats op 31 december 1939 met een concert door Van Meurs.⁴⁷³

Opvallend is dat Bouman, die het orgel goed kende, dit instrument ondanks de grote ingreep door Van Oeckelen niet als aangetast zag: het komt niet voor op zijn overzicht van aangetaste grote orgels.⁴⁷⁴ In het bericht in *De Harp* rond de ingebruikneming wordt het orgel zelfs omschreven als 'het nog meest oorspronkelijke Arp Schnitger-orgel in Nederland'.⁴⁷⁵

In 1944 vroeg Van Meurs Vente om mee te denken over een op het bovenwerk te plaatsen vulstem.⁴⁷⁶ Van Meurs dacht zelf aan een Scherp, Cymbel III of Quint 1 1/3'. Uit een naoorlogse brief van Vente aan Van Meurs blijkt, dat Vente destijds een Quintfluit 2 2/3' had voorgesteld.⁴⁷⁷ De vulstem die uiteindelijk werd geplaatst was een Quintfluit 1 1/3', in 1946 door Doornbos geplaatst. In 1952 heeft Doornbos de Terts 1 3/5' van het Rugpositief opgeschoven tot een Sifflet 1 1/3' en in 1959 wijzigde Mense Ruiter de Quintfluit 1 1/3' van het Bovenwerk in een Flageolet 1'.⁴⁷⁸

Flentrop stuurde Van Meurs in 1953 een compliment voor de radio-uitzending van zijn concert op het orgel. Hij beloofde voor werkzaamheden aan de Bazuin 16' zijn intonateur langs te sturen, zodra die terug was uit Zweden.⁴⁷⁹ Het betrof hier wijziging van de bekens.⁴⁸⁰ Helaas is in het standaardwerk over dit instrument maar beperkt ingegaan op de naoorlogse geschiedenis van dit orgel en is het accent van dat boek komen te liggen op de problematiek rond aanloop tot de restauratie van 2011.⁴⁸¹ Hierdoor is aan een interessant stuk geschiedenis onvoldoende aandacht gegeven. Van Meurs kende 'zijn' orgel van haver tot gort en hoewel ook hij zich in de beginjaren beperkte tot de oorspronkelijke stemmen, was hij in de loop der jaren ook de latere toevoegingen op zijn instrument meer gaan waarderen. Tegen de uitgever/organist Johannes Boeijenga (1911-1984) zei hij ooit over het negentiende-eeuwse bovenwerk: 'wat kan je daar toch mooi op spelen'. Vaak kwam het voor dat een gastorganist tijdens een concert zijn uiterste best deed om alleen de Schnitger-stemmen te gebruiken. Van Meurs zat dan met een veelbetekenende grijns in de kerk te luisteren. Vanuit die waardering voor het Der Aa-kerkorgel als gegroeid instrument, ontwikkelde hij in 1966 samen met

⁴⁷² Brief van Van Meurs aan Vente van 30 oktober 1939 (Vente-arch.).

⁴⁷³ *De Harp* 35/2 (1940), 14.

⁴⁷⁴ Arie Bouman 1943, 111. De bij de laatste restauratie van het Der Aa-kerkorgel betrokken adviseur is van mening dat Van Oeckelen bij de herintonatie van labiaalpijpwerk veel terughoudender te werk ging dan bijvoorbeeld Witte. (Peter van Dijk, Het restauratiebeleid tussen 1970 en 2011 met name in de provincie Groningen, *Het Orgel* 108/1 (2012), 6-13.

⁴⁷⁵ *De Harp*, 35/2 (1940), 14.

⁴⁷⁶ Brief van Van Meurs aan Vente van 4 juli 1944 (Vente-arch.).

⁴⁷⁷ Brief van Vente aan Van Meurs van 21 november 1949 (Vente-arch.).

⁴⁷⁸ Hans van Os 1998, 139-140.

⁴⁷⁹ Briefkaart Dirk Andries Flentrop van 27 april 1953.

⁴⁸⁰ Hans van Os 1998, 139-140. In Hans van Nieuwkoop (red.), *Het Historische Orgel in Nederland 1479-1725 deel 1* (Zutphen 1997), 293-296, worden de werkzaamheden aan de Bazuin gedateerd op 1950.

⁴⁸¹ Jan Luth (red.) 2011, 141-143.

Bernhardt Edskes een plan om het Der Aa-kerkorgel fasegewijs te verbeteren. Edskes vatte die plannen op de volgende wijze samen in een brief aan Van Meurs:⁴⁸²

Na onze uitvoerige gesprekken betreffende de orgelrestauratie in de Aakerk, waarin Uw ideeën en wensen alle zijn verwerkt, het volgende overzicht.

Rugwerk: Sexquialter II Sterk als Arp Schnitgerkopie op de plaats van de Trompet 8. Trompet 8 (Timpe) verhuisd naar het bovenwerk.

Hoofdwerk – Nieuwe Mixtuur IV-VI Sterk en nieuwe Quint 3 voet op de plaats van de Nasard 3'.⁴⁸³ Deze drie registers kunnen wij vrij snel als Schnitgerkopie leveren. Daarmede zou het orgel enorm in zijn werking verbeterd worden. Intonatie en makelij geheel overeenkomstig het oude pijpwerk. Dit zijn alleen maar wezenlijke correcties, het bestaande pijpwerk kan worden bewaard in de balgruimte achter het orgel.⁴⁸⁴

De verdere stappen zoals U voorstelde zijn: Het herplaatsen van Pedaalmixtuur en de Cornet 2 voet op het Pedaal. Deze lege plaatsen staan ter beschikking en zonder veranderingen kunnen deze registers worden geplaatst als Schnitger kopiën, en daardoor wordt het Pedaal klankbeeld in de zin en geest van Schnitger weer in balance gebracht.⁴⁸⁵ De oude voorbeelden bv, Uithuizen (Cornet 2') zijn er van Arp Schnitger genoeg. Als belangrijke pedaalstem kan dan de Bazuin op de oude plaats worden gezet. De gaten voor de grootste bekers zijn nog in het dak van de kast te zien, en Cor heeft uit de nalatenschap Doornbos nog de belangrijkste tonen met kop keel stemkruk en oude tongen van dit register in zijn bezit. De oorspr. tonen kunnen weer worden gebruikt en de rest gecopieerd. De tonen C en F in de verschillende Octaven zijn er. Dit zijn de belangrijkste delen van een tongwerk. De panelen van de achterwand pedaalkast kunnen zo weer worden geplaatst. De oude kastwerfels zijn er gedeeltelijk ook nog! Zoals u opmerkte kan op deze manier het orgel weer zijn klankbeeld krijgen en zijn dit wel de belangrijkste werkzaamheden om het klankbeeldenwicht, zonder de latere veranderingen groot aan te tasten, te geven.⁴⁸⁶ Om uw wens als voorn. van het originele borstwerk terug te krijgen, het volgende: Naar mijn overtuiging moeten we dat op de manier van Arp Schnitger aanpakken, zoals hij zelf te Norden heeft voorgedaan. D.w.z. het Borstwerk herstellen de oude gesneden deuren hebben dan ook weer een functie en de restanten van het Gedekt 8' (hout) en het borstwerktongwerk die nu in het Bovenwerk zijn te vinden, kunnen weer zinvol op de juiste plaats worden gebracht. En de Timpe trompet 8 op het bovenwerk past daar ook het beste bij. Het bovenwerk kan dan, zoals Schnitger dat in Norden heeft opgelost, op het Borstwerkmanuaal worden aangesloten en kan op dit manuaal door een Koppelmanmechaniek alternerend worden aangesloten.⁴⁸⁷ Ook Klaas vindt dit de beste oplossing!

⁴⁸² Van Meurs' postmap Adviseurschap.

⁴⁸³ De bestaande Mixtuur werd door Van Meurs als te slap en te wijd ervaren, niet passend in het geheel. De bestaande Nasard vond hij 'sloom'.

⁴⁸⁴ Van Meurs noteerde bij de tekst tot nu toe: '1^e stap'.

⁴⁸⁵ Van Meurs noteerde bij dit tekstblok: '2^e stap'.

⁴⁸⁶ Van Meurs noteerde bij dit tekstblok: '3^e? stap of ook 2^e'.

⁴⁸⁷ Hier wordt aangehaakt bij het groeitraject van het Schnitgerorgel in de St.-Ludgerikirche te Norden (1688). Schnitger voegde daar tijdens de bouw – boven het contract – een Borstwerk toe. Vier jaar later vergrootte hij dit orgel met een Bovenwerk. Dit Bovenwerk was bespeelbaar vanaf het Borstwerkklavier.

Zo kan het Aakerkorgel weer een optimale gestalte krijgen. Hopelijk heb ik u hiermede gediend en kunt u met Klaas Bolt de verdere gang van zaken bespreken.⁴⁸⁸

De fasegewijze aanpak had niet slechts een financiële oorzaak, de pauzes tussen de clusters van werkzaamheden waren juist bedoeld als moment van rust en bezinning, een moment van evalueren of het bereikte resultaat aan de verwachtingen voldeed en of bijstelling van de plannen nodig was.

Klaas Bolt werd benaderd om als adviseur op te treden. Enigszins beduusd, hij was immers nog maar recent als adviseur begonnen en werd nu al gevraagd om de restauratie van een toporgel te begeleiden, schreef hij op 21 augustus 1967 aan Bernhardt Edskes:⁴⁸⁹

Van Meurs belde mij op: hij wil nu beginnen met de restauratie van het Rugwerk in de Aa-kerk. De mechaniek lichter en eventueel dispositieverandering, d.w.z. een Sesquialter II of, wat er oorspronkelijk op gezeten heeft? Jullie zouden een nieuwe Mixtuur en Quint 3' op het hoofdwerk leveren? En een achterschot voor HW en Ped? Nu wil Van Meurs dat ik als adviseur zal optreden en ik wil, omdat jullie het orgel grondig kennen, graag je oordeel over deze zaak.

Wat kan er het beste het eerst gebeuren? Is de mechaniek van het Rugwerk apart te verbeteren? Of moet de gehele mechaniek aangepakt worden? Waarom loopt het zo zwaar? Zou er een plan op lange termijn opgesteld moeten worden en dan bijv. elk jaar voor een paar duizend gulden er aan werken. En welke orgelmaker? Voelen jullie er voor? Anders Bakker en Timmenga of Mense Ruiters of samenwerking.

Van Meurs had een concreet beeld van hoe het gerestaureerde Der Aa-kerkorgel zou moeten gaan klinken. In een artikel in de *Nieuwe Provinciale Groninger Courant* in juni 1957 werd ten aanzien van enkele door Ahrend gereconstrueerde registers in Uttum en Wersterhusen door de recensent het volgende opgemerkt: 'Nog nooit hoorde ik zo'n prestant, en met jaloersheid moeten we bekennen, dat we hier in Nederland nog niet zulke tongstemmen kennen. Wat een correcte aanspraak, en wat een toonkwaliteit'. Van Meurs schreef hier met potlood bij: 'Inderdaad! Zo moet ook het Aakerkorgel worden gerestaureerd!'⁴⁹⁰

Rijksadviseur Leendert Oussoren kon zich in de plannen vinden, mits die reversibel uitgevoerd werden. Tot uitvoering is een en ander nooit gekomen, de plannen werden ingehaald door de slechte toestand van het kerkgebouw.⁴⁹¹ Hoewel er met betrekking tot de geopteerde plannen maar twee acta zijn overgeleverd, geven die een goede indruk van de restauratieoptiek.

Als gevolg van windlekkages, werd de winddruk gefaseerd provisorisch tot 106mm verhoogd.⁴⁹² Was in 1968 nog slechts sprake van een controverse rond de te kiezen restaurateur,⁴⁹³ rond de eeuwwisseling moesten de restauratieplannen met betrekking tot dit

⁴⁸⁸ Van Meurs noteerde bij dit tekstblok: '4^e stap'.

⁴⁸⁹ Van Meurs' postmap Adviseurschap.

⁴⁹⁰ Van Meurs' postmap Muziek etc.

⁴⁹¹ Mededeling Bernhardt H. Edskes, 25 juni 2012.

⁴⁹² Peter van Dijk, 'Beschrijving van het orgel en van de restauratie', in Jan Luth (red.) 2011, 246.

⁴⁹³ Hans van Os 1998, 139-140.

orgel voor de rechter worden uitgevochten.⁴⁹⁴ Een conserverende restauratie door Reil is in 2011 afgerond.

Scheemda, Protestantse kerk, 1939

Vanaf 1937 was Van Meurs betrokken bij de plannen met betrekking tot het orgel van Scheemda. Op 2 juni van dat jaar schreef kerkvoogd Buseman hem dat hij graag aanwezig wilde zijn 'bij de inspectie door Spiering komende vrijdag'. Hij attendeerde Van Meurs erop dat de kerkvoogdij zich, gezien de financiële toestand, moest beperken tot de 'meest noodige werkzaamheden'. Blijkens zijn aantekeningen gingen Van Meurs' gedachten niet alleen uit naar technisch herstel, maar ook naar invulling van de vier open plaatsen. Zo wilde hij op het hoofdwerk een Cornet-Mixtuur disponeren met de volgende samenstelling:

C	2 -	1 1/3 - 1
c	2 2/3 - 2 -	1 1/3 - 1
c ¹	8 - 4 - 2 2/3 - 2 -	1 3/5

Het 8'-koor zou in Roerfluitmensuur worden uitgevoerd. Op het tweede klavier wilde hij een Vox Celeste 8', een Woudfluit 2', een Flageolet en een Tremulant aanbrengen. Ook zou de Fluit 4' van het Hoofdwerk naar het bovenklavier worden verplaatst.⁴⁹⁵ Zijn eerste wijzigingsvoorstel moet hij aan Bouman voorgelegd hebben, want deze kwam er in zijn brief van 25 juni 1937 op terug. Bouman stelde voor op het eerste klavier de Bourdon 16' te wijzigen in een 8' en op de lege plaats een Mixtuur V te plaatsen in enge Viool-Prestantmensuur. Hij adviseerde de volgende samenstelling:

C	2 - 1 1/3 - 1 - 2/3 - 1/2
c	2 2/3 - 2 - 1 1/3 - 1 - 2/3
c ¹	4 - 2 2/3 - 2 - 1 1/3 - 1
c ²	5 1/3 - 4 - 2 2/3 - 2 - 1 1/3
c ³	8 - 5 1/3 - 4 - 2 2/3 - 2

Voor wat betreft het 2^e klavier stelde hij voor de Salicionaal 4' te versnijden tot Open Fluit 2' en de drie lege plaatsen te vullen met een Gemshoorn 4' (vrij wijd, niet sterk conisch), een Scherp III (zeer enge mensuur, met repeteerende tert) en een Kromhoorn 8'.⁴⁹⁶ Voor de Scherp adviseerde hij de volgende samenstelling:

C	1/2 - 2/5 - 1/3
G	2/3 - 1/2 - 2/5

⁴⁹⁴ Dale Carr, 'With what aim and purpose, and to what end, should historical organs be restored?', *The Organ yearbook 1994* (Buren 1994), 1-40 en Hans Fidom, 'Orgel Der Aa-Kerk Groningen opnieuw onderwerp van gesprek', *Het Orgel* 99/1 (2003), 13-16.

⁴⁹⁵ Vermoedelijk op de plaats van een te verwijderen strijker.

⁴⁹⁶ Meijer leverde vaak instrumenten 'op de groei', zoals bv in Thesinge en in Baflo.

d	4/5 - 2/3 - 1/2
a	1 - 4/5 - 2/3
e ¹	1 1/3 - 1 - 4/5
b ¹	1 3/5 - 1 1/3 - 1
fis ²	2 - 1 3/5 - 1 1/3
cis ³	2 2/3 - 2 - 1 3/5

Op het Pedaal zou een Bourdon 16' moeten komen, waarbij gebruik gemaakt kon worden van het niet meer gebruikte pijpwerk van het Hoofdwerk. Bouman was tegenstander van het plaatsen van een Cornet-Mixtuur op I en een Voix Celeste op II.

Na Spiering kwam op 24 september 1938 Bertus Frans Bergmeijer uit Woerden langs.⁴⁹⁷ Van Meurs had nog nooit met Bergmeijer gewerkt en ging bij de keuze voor deze orgelmaker niet over één nacht ijs. Hij vroeg Vente om informatie over Bergmeijer:

De Kerkvoogdij vraagt nu over de reputatie van deze firma aan mij. Kunt u mij ook inlichten of deze firma solide is en goede vaklui heeft? Zoudt U mij willen berichten wat U oordeel hieromtrent is. Tot mijn spijt zijn hier geen orgels van deze firma en kan ik dus zijn werk ook niet beoordelen.⁴⁹⁸ De opgegeven prijs leek mij nogal zeer billijk. Van Uw gegevens zal een discreet gebruikt worden gemaakt. Kan U gen. firma ook aanbevelen voor uitbreiding van een orgel, inzonderheid wat 'intoneren' betreft?⁴⁹⁹

De reactie van Vente is helaas onbekend. Bergmeijer stuurde aan Van Meurs een lijst met gebreken. Van Meurs voegde hier aan toe: 'met Spaanse ruiters en sleepen potlooden f 50,-- extra'. Op 11 oktober 1938 kwam Bergmeijer met een bijgestelde opgave: schoonmaak, afregelen mechaniek, nieuwe stemkrukken voor de Trompet 8', nieuwe haken voor de frontpijpen en Trompetbekers en het aanbrengen van Spaanse ruiters. Zijn vraagprijs was f 305,-- en het werk kon 18 december al afgerond zijn. Bergmeijer meldde Van Meurs op 19 november 1938 dat hij al op 5 december zou kunnen beginnen, maar dat 'als de 12 grootste Trompetten er ook moeten komen' het beter was te wachten tot het nieuwe jaar. Op 10 december 1938 bevestigde de kerkvoogdij aan Van Meurs en Bergmeijer dat men akkoord ging met het volgende:

1.	overeengekomen werkzaamheden	f 325 (later gewijzigd in 305)
2.	12 nieuwe Trompetpijpen	100
3.	uitbreiding	45

⁴⁹⁷ Bertus Frans Bergmeijer was in 1917 één van de directeurs van de nv P. van Dam in Leeuwarden geworden. Het jaar erop vestigde hij zich te Amersfoort en korte tijd later in Woerden.

⁴⁹⁸ Voor zijn werk in Scheemda was Bergmeijer in Groningen nog maar éénmaal actief geweest. In 1925 plaatste hij een gebruikt Knipscheer-orgel in de Garnizoenskerk van Bad Nieuweschan.

⁴⁹⁹ Brief van Van Meurs aan Vente van 2 september 1938 (Vente-arch.).

Op 16 december 1938 schreef Bergmeijer hem, dat hij van de kerkvoogdij opdracht had gehad voor de levering van 12 nieuwe Trompetpijpen en voor een Tremulant op het hoofdkanaal.⁵⁰⁰ Hij zou op 2 januari 1939 beginnen en een paar knechten meenemen, zodat de werkzaamheden in twee weken konden zijn afgerond.

Bij controle van de door Bergmeijer uitgevoerde werkzaamheden, stelde van Meurs een lijstje op van pijpen die ‘te sterk, te traag of valsch waren’.⁵⁰¹ In zijn brief van 3 februari 1939 over het orgel van Beilen reageerde Bergmeijer op dit overzicht:

Hier te Scheemda heb ik uw lijstje afgewerkt.⁵⁰² Klein cis van de Octaaf 8 vt heb ik wat zachter moeten maken. U moet niet vergeten, dat de 14 grootsten van de Octaaf 8 vt van hout zijn. En die kan je aan de labiums niet zoo dwingen, als een metalen pijp. Verder is alles voor elkaar. Als U de zaak nu volgende week goedkeurt, kunnen ze mij de rest zenden. Het heeft mij nl te veel geld gekost, dan dat ik ook nog renteverlies zou moeten dragen. Goed uiterekend, heeft dit werkje mij nog geen dertig gulden per week opgebracht, vetpot is het dus niet geweest.

Zijn brief van 15 februari 1939 over het orgel van Beilen sloot Bergmeijer als volgt af: ‘Ik dank U nog wel voor Uw gunstig oordeel over Scheemda. Mijn kennismaking met U was mij zeer prettig. Wanneer U weer iets weet, houd ik mij ten zeerste aanbevolen’.⁵⁰³ In de zomer van dat jaar werd Bergmeijer in Scheemda ontboden, omdat er problemen met het orgel waren. Op 7 juli schreef hij naar aanleiding van een opgave van mankementen aan Van Meurs: ‘De Trompet heeft natuurlijk met de warmte te kwaad gekregen ... Ook het bovenklavier zal wel van de warmte en langdurige droogte te lijden hebben gehad’.⁵⁰⁴ Hij beloofde de volgende week langs te komen. Op zijn brief noteerde van Meurs later ‘afgedaan zat 15 juli 1939’. Op nadrukkelijk verzoek van kerkvoogd Buseman was hij aanwezig geweest bij de werkzaamheden door Bergmeijer.

In 1942 had Van Meurs een uitgebreide briefwisseling met Flentrop over de aanschaf van een windmotor. De levering van nieuwe motoren was in verband met de oorlogstijd problematisch. Flentrop had er nog enkele staan, maar plaatste die toch het liefst indien tevens een contract afgesloten kon worden voor het jaarlijkse orgelonderhoud. Kennelijk ging hij, gezien de goede relatie met Van Meurs, overstag en stuurde hij een formulier op dat benodigd was om de betreffende motor überhaupt te mogen plaatsen. Het verzoek tot plaatsing moest beargumenteerd worden en als tekstvoorstel voor op het formulier stelde Flentrop voor: ‘In verband met de defecte blaasbalg is het plaatsen van een ventilator dringend gewenscht, daar door de huidige materiaalschaarste, reparatie van de blaasbalg zeer moeilijk is’. Korte tijd

⁵⁰⁰ Bergmeijer schreef vanuit 's Heerabtskerke, waar hij op dat moment kennelijk werkte aan het orgel van de Hervormde kerk.

⁵⁰¹ GrA, toegang 1618, inv. nr. 14.

⁵⁰² GrA, toegang 1618, inv. nr. 12.

⁵⁰³ Ibid.

⁵⁰⁴ Bergmeijer schreef zijn brief vanuit Berkenwoude, waar hij op dat moment onderhoud uitvoerde aan het orgel van de Hervormde kerk.

later gaf Flentrop aan dat hij geen prijsopgave kon leveren, omdat die afhankelijk was van de leverprijs en die pas bij aflevering bekend was.

De motor werd kennelijk niet besteld, want kerkvoogd Crol schreef Van Meurs in mei 1943 dat de kerk de aanschaf van een windmotor overwoog, maar hij zich afvroeg of die nog wel te krijgen waren. Van Meurs nam contact op met Bergmeijer, die hem op 25 mei schreef dat hij misschien nog wel een motor beschikbaar had: 'de betreffende onderhandelingen zijn nog niet afgelopen'! Op 18 juni 1943 schreef Bergmeijer hem, dat hij kennisgenomen had van het besluit van de heren kerkvoogden tot aanschaf van een windmotor en dat hij een krachtstroommotor zou opsturen. De kerkvoogden wilden dat de trapinrichting gehandhaafd bleef, 'voor het geval dat er een event. storing in de stroomlevering mocht plaats hebben'.

Helaas bleek bij aflevering door de leverancier dat de motor niet nieuw was. Deze was 'door een bakker gebruikt om de oven te verhitten'. Bergmeijer stelde de zaak maar te laten rusten tot betere tijden.⁵⁰⁵

Odoorn, Protestantse Margarethakerk, 1940

Op 11 maart 1940 kreeg Van Meurs van de kerkvoogden van Odoorn de volgende opdracht:⁵⁰⁶

Bij deezee deelen wij U mede dat ons College aan U heeft opgedragen het houden van Toezicht op het schoonmaken van het orgel in de kerk te Odoorn. Genoemde Schoonmaak zal geschieden door den heer Doornbos, orgelmaker à costi. Aan Doornbos is tevens medegedeeld, dat eventueele herstellingen of vernieuwingen niet eerder mogen worden uitgevoerd, dan na gepleegd overleg met U en ons College. Kerkvoogden der Ned.Herv.Gem. Odoorn

Later schreef Van Meurs op deze opdracht:

Afrekening Doornbos	f 335
6 nieuwe pijpen	9,--
oponthoud	13,50
1 slot	<u>0,90</u>
	f 358,40

Eigen afrekening 14-9-'40

⁵⁰⁵ GrA, toegang 1618, inv. nr. 14.

⁵⁰⁶ Ibid.

advies en toezicht	f 22,50
onkosten	<u>5,95</u>
	f 28,45

In het lokale kerkblad werd in september gemeld: ‘Ook [...] het orgel, is ter dege schoongemaakt en opnieuw gestemd. Dit prachtige instrument, in 1899 geschonken door wijlen Jan Hadders (Valthe), klinkt nu weer in volle zuiverheid. Het schoonmaken en stemmen geschiedde door den orgelbouwer Klaas Doornbos (Groningen), terwijl voor de kerkvoogdij optrad als orgelbouwkundig adviseur de heer J.B. v. Meurs, muzikleeraar en organist te Groningen’.⁵⁰⁷

Wildervank, Margaretha Hardenbergkerk, 1941

In het Van Meurs-archief bevinden zich twee notities met betrekking tot het orgel van de Hervormde kerk van Wildervank.⁵⁰⁸ Allereerst een ongedateerde conceptbrief van Doornbos. Beukema had in verband met zijn hoge leeftijd klanten naar hem verwezen. Kennelijk was Doornbos al in Wildervank geweest en had een forse lijst gebreken opgesteld. De ‘Prijsopgave orgelrestauratie’ (vermoedelijk van zijn hand) is gedateerd 29 oktober 1941.

Prijsopgave Orgelrestauratie

1. Het orgel uit elkaar nemen, dat wil zeggen het pijpwerk van de windladen afnemen, grondig nazien, intoneren, egaliseeren, en op toon brengen⁵⁰⁹
2. Het houten pijpwerk grondig nazien, waar noodig is van nieuwe stoppen voorzien
3. Doorspraak door spaansche ruiters wegnemen
4. Tongwerken waar het noodig is van nieuwe stemkrukken voorzien.
5. Het geheele orgel van stof reinigen
6. Het geheele orgel generaal stemmen.
7. Met deze werkzaamheden gaan ongeveer 5 maanden mee gemoeit
8. De werkzaamheden worden zoo uitgevoerd, dat op een orgel gespeeld kan worden.

Kosten van deze werkzaamheden zijn	f 1300
Tremulant	<u>65</u>
	f 1365

Op Van Meurs’ ‘Opgave zaken in behandeling’ staat het verdere verloop van deze adviespoging: ‘Wildervank, geschreven 29-8-1941, gaat niet door’. In zijn rapport over het orgel van Wildervank, rept Jan Jongepier niets over de geopteerde werkzaamheden van 1941.⁵¹⁰ Hij noemt slechts een dispositiewijziging van begin 19^e eeuw [sic] en van na 1950.

⁵⁰⁷ *Kerkblad Herv. Gem. Odoorn*, 7 september 1940 (Van Meurs’ plakboeken).

⁵⁰⁸ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

⁵⁰⁹ Later is hier nog aan toegevoegd: ‘Quinteeeren zoo veel mogelijk wegnemen, frontpijpen uitdeuken, pijpen vastmaken conducten solderen’.

⁵¹⁰ Jan Jongepier, *Rapport over het orgel in de Hervormde kerk te Wildervank* (typoscript Leeuwarden 1991), 2.

Zandeweer, Protestantse kerk, 1941

Ter gelegenheid van de kerkrestauratie van 1932 werd het orgel hersteld door Jan Dekker. Het zelfde jaar adviseerde Van Meurs de kerkvoogdij 'de frontpijpen nog te laten overtrekken met een laagje dof aluminiumbrons, waardoor U een geheel frissche indruk krijgt en een mooi geheel maakt met het donkere eikenhout op den achtergrond'. Uit de prijsopgave van Doornbos uit 1941 blijkt dat dit advies toen niet is opgevolgd. Op 1 juli 1941 schreef de toenmalige organist Boelo Hefting aan zijn oud-docent Van Meurs:

De kerkvoogden en Notabelen te Zandeweer hebben met algemeene stemmen besloten het orgelreparatiewerk voor de som van *f* 435,- op te dragen aan dhr. K.Doornbos. 't Orgel was gisteren verschrikkelijk valsch, zoodat eerlang verbetering is te verwachten. Doornbos krijgt vandaag of morgen bericht van den President kerkvoogd. Deze wil graag van Doornbos bevestiging ontvangen.⁵¹¹

Van Meurs schreef onder aan deze brief: 'Uitgevoerd voor *f* 1000,- . Hoofdlade later, apr. '42 na leer ontvangst.' De *f* 1000,- is op onbekend moment gewijzigd in *f* 1100,- . Doornbos stuurde Van Meurs op 29 augustus 1941 een prijsopgave.⁵¹²

Prijsopgave

- I Alle pijpwerk afnemen, sterk voor stuk nazien, modelleren, naden soldeeren, opnieuw intoneren en stemmen. Verder kleine gebreken in windvoorziening en windkanalen herstellen.
Duur der werkzaamheden \pm 6 à 7 weken Prijs *f* 435,-
- II Betr.
Komt bij front allumineeren *f* 125,-
- III beide windladen uitnemen, grondig restaureeren, speelventielen opnieuw beleeren, nieuw leer onder de sleepen, doorspraak wegnemen, nieuwe pulpeten met nieuw pulpeetdraden en aanhangdraden windlade opnieuw stellen en monteeren.
Prijs totaal *f* 1500 à *f* 1600,=

Later is toegevoegd:

De trompet wordt passend gemaakt in de stevels en voorzien van nieuwe stemkrukken. Op de Vox Humana 6 nieuwe schalbekers bijmaken.

Een 2° aanvulling luidt:

April 1942

Aan Doornbos betaald *f* 1100,- De hoofdwerkklade komt later in restauratie. Doornbos gekort *f* 500,- .

⁵¹¹ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13. Boelo Hefting (1907-1985) was in Zanderweeer en Eppenhuisen organist van 1936-1980.

⁵¹² GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

Eppenhuizen, voormalige Hervormde kerk, 1943/1976

De historie van dit orgel is nog niet volledig ontrafeld. Het zou in 1861 door Lohman als gebruikt instrument geplaatst zijn. De kast is vermoedelijk later vernieuwd, mogelijk in 1882 toen het orgel naar het nieuwe kerkgebouw werd overgeplaatst. In 1943 heeft Klaas Doornbos een aantal registers vervangen. Het kerkgebouw is 1976 buiten gebruik gesteld en ingericht als atelier.⁵¹³ Ook Abraham van der Aa meldt niets over het al dan niet bestaan van een orgel.⁵¹⁴

In Van Meurs' archief bevindt zich een kostenopgave van Doornbos van 10 juli 1941 (Appendix 11).⁵¹⁵ Uit een bijlage blijkt dat de metingen iets enger gehouden zijn in vergelijking tot normaal. Onder aan die bijlage staat geschreven: 'opgegeven druk 65 mm, besteld 29 december 1941 Aan Stinkens'. Op 20 juni 1943 speelde Van Meurs het orgel bij de heringebruikneming.

Op 20 december 1976⁵¹⁶ schreef predikant Klaas Gerrit Pieterman van Zandeweer-Eppenhuizen aan de Hervormde Orgelcommissie en aan Van Meurs,⁵¹⁷ dat de Eppenhuizer kerk nauwelijks meer werd gebruikt. Er waren liefhebbers voor het orgel en het was onduidelijk wat het instrument waard was. Ook vroeg hij zich af of dit orgel mogelijk in het koor van de kerk van Zandeweer zou kunnen staan, net als destijds het huisorgel van ds. Van der Heide.⁵¹⁸ Op die brief heeft Van Meurs een sleuteladres in Eppenhuizen genoteerd. Uit zijn dispositiecahiers blijkt dat hij op 19 mei 1975 al in Eppenhuizen langs geweest was.⁵¹⁹ Mogelijk had ds. Pieterman zijn brief op Van Meurs' aanraden opgesteld. Het orgel is in 1990, toen de kerk aan de eredienst werd onttrokken en als woonhuis en atelier werd ingericht, door Mense Ruiten gedemonteerd.⁵²⁰ In hetzelfde jaar zijn de door Jan de Rijk gesneden blindvleugels afgestaan t.b.v. de completering van het Schnitger-orgel in de voormalige Hervormde kerk van Nieuw-Scheemda.⁵²¹

Assen, Christelijke Gereformeerde kerk, 1945

Op 28 april 1944 bood Pels aan Van Meurs een zo goed als nieuw mechanisch orgel aan met 8 stemmen verdeeld over manueel en pedaal.⁵²² De prijs bedroeg f 5.250,-, te vermeerderen met de kosten van logies van het personeel. Pels bood van Meurs een provisie aan van 5%.

⁵¹³ Met dank aan Victor Timmer, die deze gegevens aan het Eppenhuizer-archief ontleende.

⁵¹⁴ Abraham J. van der Aa 1839-1851, dl. 4, 240.

⁵¹⁵ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

⁵¹⁶ GrA, toegang 1618, inv. nr. 9.

⁵¹⁷ Van Meurs werd benaderd in zijn functie van secretaris van de provinciale commissie voor de kerkmuziek. Mogelijk was hij intussen goed op de hoogte van wat er zich in Eppenhuizen afspeelde, want in zijn dispositiecahier noteerde hij bij de gegevens over dit orgel 'Weer bezocht 19-5-75'.

⁵¹⁸ Zie *De Mixtuur*, nr. 2 (1971), 32. Dit instrument is intussen van eigenaar veranderd. De huidige standplaats is mij onbekend.

⁵¹⁹ Dispositieverzameling Van Meurs, [110].

⁵²⁰ Het ligt daar anno 2015 nog steeds in opslag.

⁵²¹ Deze blindvleugels waren overigens afkomstig van een onbekend veel ouder instrument. (*Groninger Kerken* 7 (1990), 84).

⁵²² GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

Het instrument was voorzien van een elektrische windmotor en het was mogelijk in plaats van de Vox Caelestis een Mixtuur te disponeren. Pels vermeldde in zijn aanbod niets over de bestemming van dit orgel. Van Meurs schreef op deze offerte echter 'Assen'. In het licht van verdere ontwikkelingen ga ik er van uit, dat hij dit orgel in gedachten had voor de Christelijke Gereformeerde kerk aan de Kanaalstraat. Deze gemeente had ook al eens een aanbod van Meek gekregen voor een orgel in bruikleen, maar dat aanbod werd afgewezen: 'De kerk is geen toonzaal'.⁵²³ De offerte van Pels kwam echter te laat, want op 5 juli 1943 had de gemeente al een contract met Spiering afgesloten voor de levering van een gebruikt mechanisch orgel met nieuwe kast en nieuw front voor f 2.000,--. Het instrument zou acht maanden later geleverd worden, maar de Tweede Wereldoorlog zorgde voor de nodige vertraging. Van Meurs werd pas na de aanbesteding als adviseur aangesteld.⁵²⁴ Zijn rol zal dan ook beperkt zijn gebleven tot de eindkeuring en misschien eventuele begeleiding tijdens de opbouw.

Manuaal (C-f³)

Prestant 8' (C-E, hout, open; af F in front)

Holpijp 8'

Gamba 8' (C-H in Holpijp)

Vox Celeste 8' (af c⁰)

Prestant 4'

Octaaf 2'

(open plaats voor een Mixtuur)

(open plaats voor een Bourdon)

Tremulant

Pedaal (C-d¹)

aangehangen

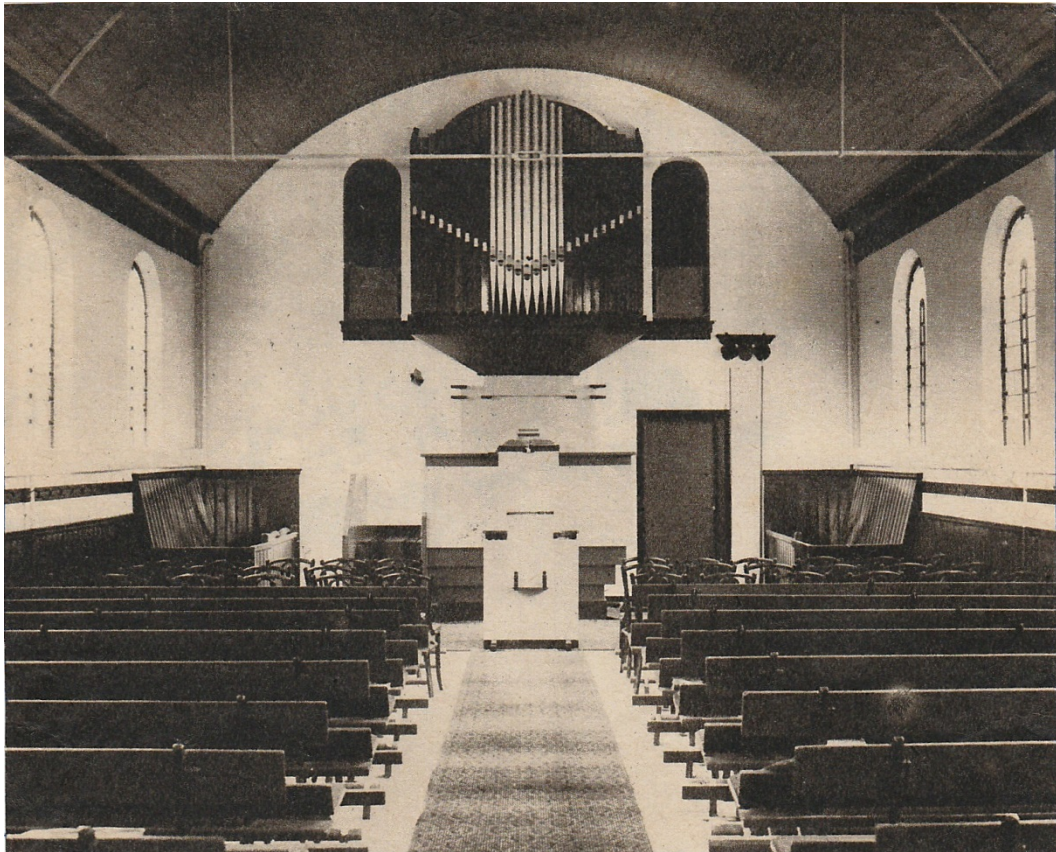
In de muur waartegen de preekstoel stond geplaatst, waren drie boogvensters aangebracht. Het orgelfront bevond zich voor het middelste venster, de klaviatuur vermoedelijk bij het linker of rechter venster. Het instrument werd door Van Meurs op 16 augustus 1945 tijdens een bijzondere samenkomst ingewijd.⁵²⁵ In 1954 zag de toenmalige organiste de open plaatsen graag opgevuld met een Roerfluit en een Mixtuur, maar voor zover bekend zijn die plaatsen nimmer ingevuld. In 1980 verhuisde de gemeente naar haar huidige locatie, de Bethelkerk (in oorsprong een Synagoge en later in gebruik bij de Gereformeerde kerk vrijgemaakt) en gaf de firma Kaat & Tjhuis uit Kampen opdracht daar een nieuw orgel te plaatsen. Wat er met het Spiering-orgel is gebeurd, is niet bekend. Het gebouw aan de Kanaalstraat werd hetzelfde jaar gesloopt en heeft plaatsgemaakt voor woningbouw.⁵²⁶

⁵²³ B. Nawijn, *Ware het niet dat. . .: de geschiedenis van de Christelijke Gereformeerde Kerk Assen 1901-1978: een verhaal van mensen* (Donderen 1989), 25, 51-52 en 78.

⁵²⁴ Mondelinge mededeling van de heer Boer, archivaris van de Christelijke Gereformeerde kerk te Assen op 30 april 2010.

⁵²⁵ *Provinciale Drentsche en Asser Courant*, 20 augustus 1945, 2.

⁵²⁶ www.orgelsindrenthe.nl, 18 maart 2010, geraadpleegd 30 december 2012.

Figuur V.3 Het vroegere orgel van de Christelijke Gereformeerde kerk te Assen.
Ongedateerde afbeelding uit de collectie van de schrijver.

Kropswolde, voormalige Protestantse kerk, 1946/1977

Deze gemeente kreeg in 1637 een orgel, maar dat verdween in de loop van de 17^e of 18^e eeuw, mogelijk in 1773 tijdens de bouw van de nieuwe kerk.⁵²⁷ Daarna brak een orgelloos tijdperk van meer dan twee eeuwen aan.

Vlak na de oorlog ging de kerk van Kropswolde in restauratie. Bij de bouwwerkzaamheden werd ook een orgelgaanderij aangebracht en ging de gemeente op zoek naar een orgel. De plaatselijke predikant ds. Alkema vroeg Van Meurs om de gemeente bij de aanschaf te begeleiden en stuurde hem een aantal aanbiedingen van orgelmakers toe die al voorhanden waren. Bewaard bleven brieven van Holtman & Leemhuis en De Wit. Van Meurs benaderde enkele andere orgelmakers met de vraag of zij een gebruikt orgel in voorraad hadden en voor het geval tot nieuwbouw zou worden besloten wat hun levertijd was.⁵²⁸

⁵²⁷ Frans Talstra, *Het Groninger orgelbezit van de reformatie tot de romantiek*, Publicatie STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN, nr. 22, november 1979.

⁵²⁸ Van Meurs' postmap Orgelnieuws.

- Flentrop meldde dat hij geen gebruikt instrument in voorraad had. Voor een nieuw gold een levertijd van 2 à 3 jaar;⁵²⁹
- Ook Verschuieren had geen gebruikt instrument in voorraad.⁵³⁰ Een nieuw orgel kon hij niet eerder leveren dan in 1949;
- Van Leeuwen tenslotte bood een klein orgel aan waarin enig ouder materiaal was verwerkt.⁵³¹

Uit Van Meurs' aantekeningen blijkt dat hij t.b.v. de kerk van Kropswolde een orgel met de volgende dispositie in gedachten had:⁵³²

Manuaal C-f³

1. Prestant 8', front zink, binnen 45%, 54 p.
2. Holpijp 8' b/d, 12 hout, rest 30%, 54 p.
3. Gamba of Aeoline 8', 70% c-f³, 42 p. C-B op nr 2 transmissie
4. Octaaf 4', C-F zink, Fis-f³ 45%, 54 p.
5. Roerfluit 4' b/d, 30%, 54 p.
6. Nasard 2 2/3' b/d, 30%, 54 p.
7. Blokfluit 2', 30%, 54 p.⁵³³
8. Mixtuur 3 sterk b/d, 45%, 162 pijpen

Pedaal C-d¹

9. Subbas 16' C-B hout, c-d¹ gecombineerd met nr 2
10. Bourdon 8' C-d¹ gecombineerd op nr 2.

Pneumatische kegellade

Pedaalkoppel

Tremulant

Vaste combinatie: tutti

Mixtuursamenstelling:

C: 1 – 2/3 – 1/2

c: 1 1/3 – 1 – 2/3

c¹: 2 – 1 1/3 – 1

c²: 2 2/3 – 2 – 1 1/3

Speeltafel links

Elektrische windvoorziening

Balg met dubbele schepbalg en handpomp

Sprekend front, eenvoudig

⁵²⁹ Brief van 14 oktober 1947 (Van Meurs' postmap Orgelnieuws).

⁵³⁰ Brief van 21 oktober 1947 (Van Meurs' postmap Orgelnieuws).

⁵³¹ Brief van 23 januari 1948 (Van Meurs' postmap Orgelnieuws).

⁵³² In Van Meurs' aantekeningen treffen we zowel een manuaalomvang tot f³ als tot g³ aan; g³ is later doorgehaald.

⁵³³ In Van Meurs' aantekeningen komt ook een ontwerp voor waar een Octaaf 2' is doorgestreept en gewijzigd in een Blokfluit 2'.

Ook kwamen er aanbiedingen van gebruikte instrumenten:

- een verder in de literatuur nergens beschreven één-klaviers orgel uit het Evangelisatiegebouw te Nieuw-Amsterdam;
- het Bätz-orgel uit 1842 van het Koninklijk Conservatorium te 's-Gravenhage;⁵³⁴
- een particulier uit Barneveld bood zijn huispijorgel aan, een verder onbekend instrument in een mahoniehouten kast met 6 stemmen in de discant en 5 in de bas, dat later met twee pedaalregisters was vergroot.

De kerkvoogden van Kropswolde vroegen Van Meurs dit laatste instrument te gaan bekijken. Uit bewaard gebleven correspondentie blijkt dat hij een collega-musicus uit Zeist vroeg om dit instrument te beoordelen.⁵³⁵ Helaas bleek na afronding van de restauratie van het exterieur van het kerkgebouw dat er nog maar nauwelijks geld voor het interieur beschikbaar was.⁵³⁶ In 1949 plaatste Johannes Theobaldus Ruijf uit Dedemsvaart op de nieuwe gaanderij, op enige afstand van de balustrade, een loos zinken front met daarachter een groot drukwindharmonium, voorzien van een motor.⁵³⁷ Na een aantal jaren kwam voor het harmonium een elektronisch orgel in de plaats.⁵³⁸

Midden jaren zeventig kwamen de kerkvoogden een in 1975 door Rene Nijssse gebouwd huisorgel op het spoor. Zoals bij veel projecten van Van Meurs was, ondanks het feit dat vlak na de oorlog geen pijporgel kon worden aangeschaft, de relatie goed gebleven.

De heer Joh. Van Meurs, organist van de A-kerk te Groningen werd bereid gevonden om bij de beoordeling van het pijporgel advies te geven. Het orgel stond opgesteld in de Ned. Herv. kerk te Hasselt [Ov]. Tijdens een bezoek aan deze kerk heeft de heer Van Meurs het orgel bespeeld en technisch beoordeeld. Zijn advies was positief.⁵³⁹

Het instrument werd op 15 mei 1977 met een concert door Van Meurs in gebruik genomen.⁵⁴⁰
De dispositie luidde:

⁵³⁴ Na omzwervingen staat dit orgel nu in de zgn. Gotische zaal van het gebouw van de Raad van State te 's-Gravenhage.

⁵³⁵ De verdere geschiedenis van dit huisorgel is onbekend. Een kleinzoon van de toenmalige eigenaar kan zich desgevraagd dit instrument niet herinneren.

⁵³⁶ Telefonische mededeling J. Terbijhe, Protestantse kerk Hoogezand. Kropswolde ressorteert thans onder de PKN-Hoogezand.

⁵³⁷ Getuige een foto in de collectie van het Instituut voor Christelijk Cultureel Erfgoed van de Rijksuniversiteit Groningen, nr B 40155-72. Ruijf leverde 'kerkharmoniums' met 'geheime verzegelde constructie', zie brief van de fa. Bakker & Timmenga van 9 februari 1974 over een vergelijkbaar instrument van Ruijf in de Hervormde kerk van Langezwaag.

⁵³⁸ Jaap Brouwer e.a. 1994-1998 en 2009, dl. IV, 153.

⁵³⁹ *Het Nieuwsblad*, 14 mei 1977 (ontleend aan Van Meurs' plakboeken).

⁵⁴⁰ *Nieuwsblad van het Noorden*, 13 mei 1977, 39.

<i>Onderklavier:</i>	<i>Bovenklavier:</i>	<i>Pedaal:</i>
Holpijp 8'	Prestant 8' disc.	aangehangen
Octaaf 4'	Holpijp 8' bas	
Roerfluit 4'	Octaaf 2'	gebruikelijke koppels ⁵⁴¹
open plaats	Quint 1 1/3'	
	open plaats	

Het loze orgelfront van 1949 werd opgeruimd na plaatsing van het Nijssse-orgel nabij de kansel.⁵⁴² Hoewel het de bedoeling was om twee gereserveerde stemmen in een later stadium in te vullen, werd het instrument in 1991 vervangen door een Leeftlang-orgel, in 1969 gemaakt voor de Christelijke pedagogische academie Nijenborg te Groningen. Het Nijssse-orgel stond vervolgens kort als koororgel in de Damkerk van Hoogezand, daarna als huisorgel in Tolbert en bevindt zich momenteel in particulier bezit in Amersfoort.⁵⁴³

Middelbert, voormalige Hervormde kerk, 1946

Op 21 januari 1946 schreef kerkvoogd F. Brouwer aan Van Meurs een briefkaart waarin hij refereerde aan een gesprek over dit orgel. In dit gesprek was kennelijk de slechte toestand van het orgel van Middelbert aan de orde geweest en was ook besloten wie de noodzakelijke reparaties zou moeten gaan uitvoeren: Holtman & Leemhuis uit Zuidbroek. Brouwer vroeg Van Meurs om zich met deze orgelmakers in verbinding te stellen en hen een opgave van de uit te voeren werkzaamheden te verstrekken. Ook kreeg Van Meurs het verzoek om de uitgevoerde werkzaamheden te keuren. Maart 1946 stelde Van Meurs onderstaand overzicht op:⁵⁴⁴

alle pijpen uitnemen
 reinigen, doorspraak verwijderen hoofdlade
 nieuw leer onder de register sleepen
 mechaniek schoonmaken
 intoneren
 houten pijpen Bourdon 16' lekken moeten gelijmd worden
 Trompet 8' toon verbeteren, waar nodig nieuwe stemkrukken
 Bovenklavier behalve Tertsfluit te zacht
 Vox Humana bruikbaar (maken?)
 Tremulant werkt niet Nieuwe aanbrengen
 Bak om de motor van geluiddempend
 materiaal van hout door tim.
 F 750,=

⁵⁴¹ *De Orgelvriend* 20/2 (1978), 6.

⁵⁴² Jaap Brouwer e.a. 1994-1998 en 2009, dl. IV, 153.

⁵⁴³ *De Mixtuur*, nr. 76 (1994), 852, rubriek Kroniek.

⁵⁴⁴ GrA, toegang 1618, inv. nr. 1.

Op een onbekend moment kreeg Van Meurs een afschrift van de brief die Holtman & Leemhuis ter bevestiging van deze opdracht aan de kerkvoogdij hebben gestuurd.⁵⁴⁵ In de brief werden de bovenstaande constatering van Van Meurs overgenomen, echter met twee toevoegingen: Bij de Vox Humana vermeldden zij nog ‘verouderd tongwerk’, terwijl de dempkist door een timmerman gemaakt moest worden ‘daar wij het hout hiervoor nodig niet bezitten’. Ongetwijfeld was de naoorlogse materiaalschaarste hier debet aan. Al spoedig kreeg van Meurs een bevestiging van Holtman & Leemhuis dat zij met het werk begonnen waren.⁵⁴⁶ Deze herstelling wordt in geen enkele publicatie over dit orgel gememoreerd. Pas tijdens de restauratie van 1977 bleek dat op een onbekend moment aan de lade van het hoofdwerk was gewerkt.⁵⁴⁷

Ten Boer, Protestantse Kloosterkerk, 1946

In de loop van de Tweede Wereldoorlog bestond de wens om een en ander aan het Doornbos-orgel te laten uitvoeren.⁵⁴⁸ Kennelijk werd in eerste instantie Mense Ruiten benaderd. Deze meldde op 30 juni 1944 dat hij geen mogelijkheden zag om op korte termijn met dit orgel aan de slag te kunnen gaan. Niet alleen was hij druk aan het werk met het orgel van Stedum en had hij een fors personeelsgebrek, daarnaast voorzag hij problemen rond de levering van nieuw pijpwerk:

Dat er in ons land slechts twee speciale ateliers zijn waar metalen orgelpijpen gemaakt worden. Dat is in deze tijd met de overstelpende drukte in ons vak een zeer zwak punt. Want op deze twee zaken zijn wij nu in deze tijd als orgelmakers allemaal aangewezen, zoodat die eigenlijk ten dele beslissen over de opleveringsdatum van ons werk.

Op 28 juli 1944 deed Arie Bik uit Amsterdam een offerte voor groot onderhoud en een beperkte dispositiewijziging.⁵⁴⁹ Het verdere oorlogsverloop en materiaalschaarste na de bevrijding vertraagden de activiteiten fors. Op 25 april 1946 kon Bik aan Van Meurs, die de werkzaamheden begeleidde, melden dat hij het nieuwe pijpwerk naar Ten Boer had verstuurd. Hij dreigde voor wat betreft zijn werk in Ten Boer overigens fors in de financiële problemen te komen omdat hij kennelijk de stijging van kosten van toeleveringsbedrijven niet of niet voldoende in zijn begroting meegenomen had. De leverancier van de orgelmotor, Meidinger, had haar prijzen in één klap met 40% verhoogd en ook de verzendkosten van het pijpwerk lagen aanzienlijk hoger dan hij destijds begroot had. Op verzoek van kerkvoogd Homan ging Van

⁵⁴⁵ De bovenzijde van de brief, met daarop een deel van de datum, ontbreekt. Van de datering rest slechts ‘20’.

⁵⁴⁶ De bovenzijde van de brief, met daarop een deel van de datum, ontbreekt. Van de datering rest slechts ‘25’.

⁵⁴⁷ Mededeling Klaas Bolt tijdens de heringebruikneming.

⁵⁴⁸ Van Meurs’ postmap Orgelnieuws.

⁵⁴⁹ Er bestonden in de eerste helft van de twintigste eeuw drie firma’s Bik: Petrus Cornelis Bik uit Leiden was opvolger van Schaaffelt & Lohman. Van zijn drie zonen zette Petrus Cornelis (II) de firma in Leiden voort, begon Arie voor zichzelf in Amsterdam, terwijl Gerardus Petrus in Boxmeer de orgelfabriek J. Winkels & Zn. overnam.

Meurs hierover in overleg met Bik. De meerkosten voor de motor werden als een gegeven geaccepteerd, of dat ook voor de overige meerkosten gold, valt te betwijfelen. Bik mopperde hierover op 11 juni 1946 schriftelijk aan Van Meurs en verzocht hem na plaatsing van het nieuwe pijpwerk snel langs te komen ‘want als ik klaar ben verdwijn ik daar weer’. Van Meurs meldde in zijn gegevensverzameling dat hij het orgel bespeelde bij de heringebruikneming op 10 maart 1946.⁵⁵⁰ Mogelijk heeft hij zich vergist in die datum, want Bik was op dat moment nog volop aan het werk.

Groningen, voormalige sociëteit ‘De Harmonie’, 1948

De grote zaal, die in 1891 aan de uit 1856 daterende De Harmonie was toegevoegd, beschikte in eerste instantie niet over een orgel. Rond 1900 kwam de vraag naar voren om een concertorgel aan te schaffen, met name dirigent en organist Marius van ’t Kruijs was daar een groot voorstander van.⁵⁵¹ Als er één nodig was, werd een instrument gehuurd zoals in 1909 bij de uitvoering van Bachs Matthäus-Passion. Van Oeckelen plaatste toen een tijdelijk orgel.⁵⁵² In 1929 werd het zogenaamde Bolt-orgel in de concertzaal geplaatst. Dit Bolt-orgel dankte zijn naam aan Menno Bolt, in leven stadsdokter, belast met de armenpraktijk in de gemeente Groningen. Hij liet een legaat groot f 5.000,- na aan de N.V. de Groninger Orkest Vereniging om aan te wenden voor de bouw van een concertorgel in de grote zaal van ‘De Harmonie’.

Het door de firma Van Leeuwen uit Leiderdorp gebouwde orgel stond opgesteld in een nis. Vanuit de zaal waren alleen de open frontopstelling en het rasterwerk daarboven te zien. Van Meurs was in der jaren 1946-1951 ‘huisorganist’ van ‘De Harmonie’. In de *Nieuwe Provinciale Groninger Courant* van 13 november 1948 werd de recensie van een concert in ‘De Harmonie’ als volgt afgesloten:

Er mag in dit verband wel even op gewezen worden, dat op voorstel van Joh. van Meurs, organist van de G.O.V. enige veranderingen in de dispositie zijn aangebracht, die de klank zeer ten goede zijn gekomen: het instrument is geheel opnieuw geïntoneerd, waarbij fluiten en prestanten sterker werden, enige strijkers zijn vervangen door een Quint 2 2/3', heldere Mixtuur en Scherp 3,4 sterk. Dit alles kwam de bruikbaarheid ook voor deze avond zeer ten goede.

Bij vergelijking van de oude en de nieuwe situatie in Van Meurs' dispositiecahiers blijken de volgende wijzigingen:⁵⁵³

Man I: Violon 8' vervangen door een Quint 2 2/3'
 Mixtuur vernieuwd
Man II: Gedekt 16' vervangen door Prestant 4'

⁵⁵⁰ Dispositieverzameling Van Meurs [120].

⁵⁵¹ Jan Minderhoud 2008, 93.

⁵⁵² Dit ‘verhuurorgel’ werd in 1912 aangekocht door de Christelijke Gereformeerde Jeruzalemkerk te Groningen en werd in 1934 verplaatst naar de Gereformeerde Bethaniëkerk van Sleen, waar het na een drastische verbouwing in 1974 nog aanwezig is.

⁵⁵³ Dispositieverzameling Van Meurs [39-40].

Violine 4' vervangen door Scherp III

De wijzigingen werden uitgevoerd door Van Leeuwen. In de jaren vijftig en zestig raakte het Harmoniecomplex langzaam maar zeker in verval. De gemeente Groningen kocht het gebouw in 1963 en deed dit het volgende jaar over aan de Rijksuniversiteit.⁵⁵⁴ Het laatste concert waarbij het orgel werd gebruikt was op 21 december 1971.⁵⁵⁵ In 1973 werd het orgel door Verschuieren aangekocht. Het zelfde jaar werd het gebouw, behoudens de voorgevel, gesloopt.

Assen, Protestantse Zuiderkerk,⁵⁵⁶ 1953

In de toen nog Gereformeerde Zuiderkerk werd in 1932 een groot twee-klaviers orgel geplaatst door Valckx & van Kouteren. Begin 1953 was sprake van onvrede over de orgels in zowel de Noorder- als de Zuiderkerk en werd Van Meurs om zijn oordeel over deze instrumenten gevraagd.⁵⁵⁷ In zijn rapportage uit juli van dat jaar ging hij uitgebreid op geconstateerde gebreken in en deed voorstellen voor wijziging (zie Appendix 12). Uit de rapportage blijkt dat Van Meurs prima op de hoogte was van de naoorlogse ontwikkelingen in de orgelbouw: Hij zag en noemde daarom de nadelen van de tractuur. Het klankkarakter serveerde hij echter niet zonder meer af. Het advies van Van Meurs werd uiteindelijk maar deels opgevolgd. Nadat ook de organist Feike Asma (Den Helder, 1912 - Amsterdam, 1984) in 1962 een rapport had opgesteld vonden herstellingen en wijzigingen plaats. Eerst in 1962, later in 1975 en 1994. De Salicionaal werd versneden tot Quint en de Mixtuur kreeg een hogere samenstelling. De tractuur was intussen gewijzigd in elektro-pneumatisch.⁵⁵⁸

Niekerk (Westerkwartier), Protestantse kerk, 1968

Bij de aanvang van de kerkrestauratie in december 1963, werd het orgel door Opten gedemonteerd en opgeslagen op de zolder van de voormalige openbare school in Niekerk. Na afronding van de restauratie was het orgel nog niet herplaatst en werden de diensten begeleid door een harmonium. De voor de orgelherplaatsing aangetrokken orgelmaker Ottes ging failliet, daarna werd achtereenvolgens aan Eppinga en Harkema gedacht.⁵⁵⁹ Van Meurs, die vanaf eind jaren twintig het kerkkoor dirigeerde, werd door de kerkvoogdij als adviseur aangetrokken. De Hervormde Orgelcommissie stelde hierover in haar brief van 31 mei 1968, dat kerkordelijk die rol de hare was. Vervolgens is achter de schermen kennelijk het nodige masseerwerk verricht, want de commissie schreef de kerkvoogdij op 21 juni 1968:

De Heer J.B. van Meurs, die U tot nu toe in de behandeling van Uw orgelzaak heeft bijgestaan, is (voorzover wij weten) géén orgelbouw-adviseur. Om allerlei redenen is goed toezicht op de uitvoering van de aan Uw orgel te verrichten werkzaamheden, zowel in de

⁵⁵⁴ Jan Minderhoud 2008, 131.

⁵⁵⁵ Ben Stagge 1980, 5.

⁵⁵⁶ Ook wel *Zuidersingelkerk* genoemd.

⁵⁵⁷ Lukas D. Kwant z.j., 6.

⁵⁵⁸ www.orgelsindrenthe.nl, geraadpleegd 5 maart 2010.

⁵⁵⁹ Op 12 september 1967 werd Ottes door de Arrondissementsrechtbank van Assen in staat van faillissement verklaard.

werkplaats van de orgelmaker als te zijner tijd gedurende de opbouw in de kerk, dringend geboden. Wij kunnen ons er zeer wel in vinden, dat de kerkvoogdijkamer is ingegaan op een eerder door ons gedaan aanbod – toen om de kamer uit de impasse-Ottes te helpen – en tegenover U de eis gesteld, dat onze commissie als “toezichthouder” zal optreden.

Van Meurs trad binnen deze constructie op als adviseur en Willem Hülsmann namens de Hervormde Orgelcommissie als toezichthouder.⁵⁶⁰ Hoe hun onderlinge taakverdeling er in de praktijk uit zag, is nergens gedocumenteerd. Mogelijk wilde de orgelcommissie de confrontatie niet aangaan omdat het hier toch maar een eind negentiende-eeuws orgel betrof. In de jaren zestig was er maar weinig interesse voor een dergelijk orgeltype. Opvallend is dat de orgelcommissie in deze brief niet is ingegaan op wat naar haar mening het daadwerkelijke verschil was tussen een orgeladviseur en een orgelbouwadviseur, noch op wat dat verschil in het geval van het orgel van Niekerk in de praktijk zou gaan betekenen. Zeker omdat Van Meurs in zijn advertenties, in zijn aanbiedingsbrieven en op zijn stempel zich wel degelijk orgelbouwadviseur noemde, is het standpunt van de Hervormde Orgelcommissie curieus en lijkt het slecht onderbouwd.

Mense Ruiters herplaatste en herstelde het orgel in 1969. Helaas moest de oude balg vervangen worden door een nieuwe, omdat na de kerkrestauratie voor de windmachine alleen nog maar ruimte was in het orgel. De kerkelijke ingebruikneming vond op 9 november plaats. Jelte Hoving, leerling van Van Meurs, bespeelde het orgel. Bij de officiële ingebruikneming op 23 november bespeelden Van Meurs en Jelte Hoving het orgel. In 1979, toen schade aan het orgel was ontstaan door constructieve problemen van het kerkgebouw, speelde Van Meurs geen rol meer en werd namens de Hervormde Orgelcommissie wederom Willem Hülsmann ingeschakeld.⁵⁶¹

Groningen, Protestantse Peper- of Geertruidsgasthuiskerk, 1970

In 1938 had Spiering dit orgel gerestaureerd.⁵⁶² Van Meurs was daar destijds niet bij betrokken. Als er al een deskundige aangetrokken was, was dat vermoedelijk Batenburg in zijn rol van toezichthouder. Voor de restauratie van dit orgel werd van Meurs als adviseur aangezocht; mogelijk vroeg men hem in het kader van zijn functie van toezichthouder. Hij gaf er de voorkeur aan om hier een gedeelde opdracht van te maken en vroeg Evert Westra om als medeadviseur op te treden. Westra's rol was in de praktijk overigens te verwaarlozen.⁵⁶³

⁵⁶⁰ Hülsmann werd door de commissie wel vaker bij (dreigende) problemen ingezet, zoals ook bij een conflict tussen de adviseur van de Hervormde Orgelcommissie en de plaatselijke orgelcommissie van Winsum [Gn] in de jaren 1975-76.

⁵⁶¹ Stef Tuinstra, *Van Oeckelen-orgel Niekerk, rapport betreffende het orgel in de Nederlandse Hervormde kerk* (typoscript 1990), alsmede door hem beschikbaar gestelde kopieën van acta uit het kerkarchief.

⁵⁶² *De Banier*, 18 augustus 1938, 3.

⁵⁶³ Westra trad slechts sporadisch als adviseur op, bijvoorbeeld: Groningen, Kurioskerk (1960), Ballum, Hervormde kerk (1963) en Delfzijl, Hervormde kerk De Ark (1972).

Hoewel Mense Ruiter in januari 1964 stelde dat het ‘zeer zeker de moeite waard [is] dit orgel grondig te herstellen’, dachten de beide adviseurs al snel aan nieuwbouw.⁵⁶⁴ Zo bleven drie dispositie-ontwerpen bewaard, één van 14 stemmen verdeeld over Hoofdwerk-Borstwerk-Pedaal, één van 17 stemmen over Hoofdwerk-Rugwerk-Pedaal en één met een minimale bezetting van 9 stemmen over Hoofdwerk-Borstwerk-Pedaal. Uit aantekeningen blijkt dat de adviseurs het Ahrend & Brunzema-orgel (1965, opus 40) van de Magnaliakerk in Groningen als uitgangspunt beschouwden.⁵⁶⁵ Bewaard bleef een offerte van Van Leeuwen met een Hoofdwerk-Rugwerk-variant. Hij bood f 7.000,- voor het bestaande orgel.⁵⁶⁶ Getuige correspondentie met Mense Ruiter is eind 1966 besloten het bestaande orgel toch te handhaven en aan te passen. De volgende wijzigingen werden aangebracht.⁵⁶⁷

Hoofdwerk: Trompet 16' vervangen door de Woudfluit 2' van het bovenklavier.
Bovenwerk: Viola di Gamba 8', Open Fluit 8' disc. en Woudfluit 2' vervangen door Quint 1 1/3', Sesquialter II disc. en Octaaf 2'.
Pedaal: uitbreiding met Bourdon 16' en Bourdon 8', volgens het unit-systeem afgeleid van de Bourdon 16' van het Hoofdwerk.

Het is opvallend dat in geen enkel in de postmap van Van Meurs bewaard gebleven stuk rond dit orgel een bouwer of concreet bouwjaar genoemd is.

Op 8 mei 1970 werd het door Mense Ruiter gerestaureerde en gewijzigde Van Oeckelen-orgel in gebruik genomen met een concert door Van Meurs en diens leerling Johan Brouwer.⁵⁶⁸ Van Meurs hield bij die gelegenheid een causerie over de orgelmakers Van Oeckelen en ging hierbij ook in op de muziekpraktijk rond de bouwtijd van het orgel.⁵⁶⁹ Mense Ruiter lichtte de uitgevoerde werkzaamheden toe:

Het nogal donkergetinte klankkarakter moest plaats maken voor een helderder kleurrijker klankkarakter, terwijl een foutief-geconstrueerde hoofdwindlade (met als gevolg het veelvuldig verstemmen der pijpen) gewijzigd moest worden.

Over de filosofie achter de uitgevoerde wijzigingen stelde Folkert Grondsma:

Mense Ruiters verdiensten liggen m.i. hierin, dat niet gepoogd is een pure authenticiteit na te streven van dit in de hoog-romantiek gebouwde orgel. Met name in deze tijd werden ernstige fouten gemaakt, zowel technisch (windvoorziening) als muzikaal (onlogische dispositie). [...]

⁵⁶⁴ Van Meurs' postmap Adviseurschap.

⁵⁶⁵ Dit orgel staat sinds 1992 in een ander kerkgebouw en is in 2006 door Jürgen Ahrend Orgelbau (Hendrik Ahrend) gewijzigd.

⁵⁶⁶ Brief van 13 juli 1965 (Van Meurs' postmap Adviseurschap).

⁵⁶⁷ Lex Gunnink 1990, 82-83.

⁵⁶⁸ Programma ingebruikneming (ontleend aan Van Meurs' plakboeken).

⁵⁶⁹ Hij betrok daarbij ook de Brabantse beginperiode van het huis Van Oeckelen.

Het betreft dus een vrij omvangrijke restauratie, waarbij onder invloed van zijn tijd gemaakte fouten door Van Oeckelen bij deze restauratie zijn hersteld.⁵⁷⁰

Ironisch is dat Oussoren bij een lezing op 22 augustus 1969 juist hier in de Pepergasthuiskerk stelde, dat ook romantische en laat-romantische orgels bescherming dienden te genieten.⁵⁷¹ De restauratie kreeg al vrij snel kritiek. Talstra en Tuinstra spraken in dat kader al drie jaar later over ‘de Van Oeckelen-verbeteraars in de Ev. Luth. Kerk en de Pepergasthuiskerk in Groningen’.⁵⁷² De stad Groningen werd door deze ingreep van haar laatste intacte Van Oeckelen-orgel beroofd.⁵⁷³

Bergum, Protestantse Kruiskerk, 1973

Het kistorgel van de Hervormde Cantorij werd begin 1973 op voorstel van Van Meurs besteld bij Klaus Becker. Vermoedelijk heeft Van Meurs het werk van Becker leren kennen bij zijn bezoeken aan Duitsland. Becker had in 1955 een eigen bedrijf gesticht in Kupfermühle [D] en leverde in Nederland een aantal kleine orgels aan kerken en particulieren. Zijn zoon Michael zette in 1990 het bedrijf voort. Tijdens het bouwproces gingen bestuur, dirigent en leden van de cantorij geregeld naar Duitsland om de vorderingen te bekijken. Het instrument werd op 24 november 1973 in gebruik genomen in een bijeenkomst waaraan ook de cantorij, de jeugdcantorij, het kinderkoor en een blokfluitensemble hun medewerking verleenden.⁵⁷⁴ De toenmalige cantrix was in de jaren zestig orgelleerling van Van Meurs. De dispositie luidde bij aflevering:

Gedackt 8'
Rohrflöte 4'
Prinzipal 2'
Quint 1 1/3'⁵⁷⁵

De kast is in eikenhout uitgevoerd. Van Meurs' keuze voor een kistorgel in die jaren is bijzonder. In Nederland was dit type orgel nog maar net in opkomst en het enige historische voorbeeld dat we in ons land hadden, was een vermoedelijk uit Polen afkomstig kistorgel uit circa 1650 in de collectie van het Gemeentemuseum te 's-Gravenhage. Pas later werd het fenomeen kistorgel ook in ons land gemeengoed. Het geplaatste kistorgel, ook wel wijds het

⁵⁷⁰ Folkert Grondsma, ‘Weer fraai orgel in Pepergasthuiskerk’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 9 mei 1970, 6.

⁵⁷¹ Paul Bollen, ‘Er ontbreekt iets wezenlijks bij uitvoering oude muziek’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 23 augustus 1969, 4.

⁵⁷² Frans Talstra [1972-1974], ‘‘t Lopster örgelspul’ deel 11, *Het Orgel* 69/9 (1973), 242-255.

⁵⁷³ De disposities Van Oeckelen-orgels in de Lutherse, de Remonstrantse, de Parklaankerk en de Baptisten Zuiderkerk waren intussen gewijzigd; het Van Oeckelen-orgel van de Waalse kerk was in 1940 naar de Goede Herderkerk in IJsselmuiden verkocht, waar het zonder de oorspronkelijke kast werd herplaatst (Lex Gunnink 1990, 137-138).

⁵⁷⁴ Orgelbouwnieuws, *Het Orgel* 70/1 (1974), 27.

⁵⁷⁵ De Quint is later tot tweemaal toe vervangen door een ander register.

koororgel genoemd,⁵⁷⁶ had Van Meurs enthousiast gemaakt en hij vroeg Becker ook om een offerte voor een kistorgel thuis.⁵⁷⁷

Groningen, De Trefkoel, voormalige Hervormde kerkzaal De Wingerd, 1974

De Trefkoel was een multifunctioneel centrum in de Groningse wijk Paddepoel. In het complex waren drie kerkzalen aanwezig. Dankzij enerzijds de Hervormde ‘één-guldenclub’ (waarvan de leden wekelijks een gulden bijdroegen) en anderzijds een riantte gift, kon de Trefkoelgemeente in 1974 een orgel aanschaffen.⁵⁷⁸ Als adviseurs werden Johan van Meurs en Wim van Beek aangesteld.⁵⁷⁹ Het was Van Meurs’ enige grote opdracht na de ‘Schnitgerherdenking’ en is dan ook te beschouwen als exponent van de tijdens de herdenking gepropageerde bouwwijze. Blank experimenteerde in die periode met gehamerd orgelmetaal, dikkere pijpwallen, hogere loodpercentages, aan de bovenkant dichtgesoldeerde gedekten etc. Op het bijzondere van dit orgel binnen het adviesoeuvre van Van Meurs, wordt in het volgende hoofdstuk nader ingegaan. De dispositie van het instrument luidde:

Manuaal (C-g³):

Prestant 8'

Quintadeen 16'

Gedekt 8'

Octaaf 4'

Fluit 4'

Octaaf 2'

Mixtuur IV bas

Mixtuur V-VI disc.

Trompet 8' bas/disc.

Pedaal (C-f¹):

Aangehangen

Voor wat betreft de pijpfactuur was aansluiting gezocht op oude voorbeelden (naar vermeldt Praetorius’ *Syntagma Musicum*).⁵⁸⁰ De ingebruikneming vond in september 1974 plaats.⁵⁸¹ De rol van Van Beek heeft zich beperkt tot orgelspel, hij heeft geen adviseurswerk verricht.⁵⁸² Er werd gekozen voor een één-klaviers orgel. De toenmalige cantor-organist Luilf van Dam vertelde hierover het volgende: ‘Voor dit bedrag – ongeveer 65 duizend gulden – kun je wel een zogenaamd groot orgel krijgen met twee klavieren en een vrij pedaal, maar dat blijft wat dispositie betreft toch een beetje surrogaat en de gemeentezang is met die opbouw ook niet

⁵⁷⁶ *Hervormd Contact Bergum*, 8 december 1973 (ontleend aan Van Meurs’ plakboeken).

⁵⁷⁷ GrA, toegang 1618, inv. nr. 6.

⁵⁷⁸ Mededeling Victor Timmer, 8 november 2012.

⁵⁷⁹ Orgelbouwnieuws, *Het Orgel* 70/12 (1974), 414-415.

⁵⁸⁰ Programma concert 15 december 1974 (ontleend aan Van Meurs’ plakboeken).

⁵⁸¹ Renske Koning 1974/2, 5.

⁵⁸² Mededeling Wim van Beek, 7 september 2010.

gediend'.⁵⁸³ Opvallend is dat de Hervormde Orgelcommissie haar rol als adviseur niet heeft opgeëist, mogelijk was dat een gevolg van de wijze van financiering. De bouwkosten rustten immers niet op de kerkelijke begroting.

Figuur V.4 Het orgel van het vroegere kerkgebouw *De Wingerd* te Groningen, 1998.
Bron: beeldopname van Sicco Steendam.

In 1997 is het orgel na de sluiting van de kerkzaal overgenomen door Orgelmakerij Steendam en vervolgens opgesteld in het atelier in Roodeschool. Het jaar erop werd het aangekocht door de Protestantse kerk De Bron in Nieuwerkerk aan de IJssel. Steendam heeft de westaflex conducten door loden exemplaren vervangen. De ophanging van de Trompet en de Prestant werd verbeterd en de grootste frontpijpen kregen koperen binnenvoeten.⁵⁸⁴ Wegens ruimtegebrek op de nieuwe locatie konden de luiken niet meer worden aangebracht. Het instrument

⁵⁸³ Renske Koning 1974/2, 5.

⁵⁸⁴ Dit euvel doet zich bij meer Blank-orgels uit die tijd voor. Bij het uit hetzelfde bouwjaar daterende Blank-orgel van de Vennekerk te Winschoten werden door de firma Van der Putten in 1998 vergelijkbare werkzaamheden uitgevoerd.

werd op 26 september 1998 in Nieuwerkerk in gebruik genomen. Het complex De Trefkoel is in 2012 gesloopt.

Groningen, eigen huisorgel, 1976

Het geplaatste kistorgel in Bergum had Van Meurs kennelijk enthousiast gemaakt. Op 20 december 1973 schreef de orgelmaker Klaus Becker hem dat hij blij was dat het instrument goed bevalen was en sloot hij ten behoeve van Van Meurs een brochure bij, waarop een in serie vervaardigd kistorgel stond met de volgende dispositie: Gedekt 8', Rohrflöte 4', Gemshorn 2', Nasat 1 1/3' (of Octave 1' of Regal 8').⁵⁸⁵ Hij offereerde het instrument in de samenstelling 8-4-2-1 1/3 (zonder pedaal) voor DM 11.700,- af werkplaats. Het op verzoek van Van Meurs aanbrengen van een pedaalklavier was eigenlijk niet mogelijk. De forse aanpassing hiertoe zou een meerprijs van minimaal DM 3.000,- opleveren.

Figuur V.5 Van Meurs achter het kistorgel in zijn woning aan de Prinsesseweg te Groningen, 6 december 1985. Bron:www.groningeninbeeld.nl.

Twee jaar later, in september 1975, bestelde Van Meurs een kistorgel met vier gedeelde stemmen en inschuifbaar pedaal bij Fonteijn.⁵⁸⁶ Dit instrument werd 1976 opgeleverd en in eerste instantie in het vakantiehuisje in Doldersum geplaatst. De dispositie luidt.⁵⁸⁷

⁵⁸⁵ GrA, toegang 1618, inv. nr. 6.

⁵⁸⁶ Mogelijk zijn de contacten met Fonteijn tot stand gekomen als gevolg van de plaatsing van het nieuwe koororgel in de Jacobuskerk van Zeerijp, begin 1975.

Holpijp 8' b/d
Roerfluit 4' b/d
Prestant 2' b/d
Quint 1 1/3' b/d

Een enkele keer werd dit orgel ook in de Der Aa-kerk bij concerten gebruikt. Orgelhersteller Vos plaatste het daar dan en bracht het na afloop weer terug naar Doldersum.⁵⁸⁷ Pas na het overlijden van zijn vrouw liet Van Meurs het kistorgel in Groningen in zijn huis aan de Prinsesseweg plaatsen. Dit orgel bevindt zich thans in particulier bezit in Wolvega.

Figuur V.3 Het noodorgel van de voormalige Hervormde kerk te Garnwerd, op de foto opgesteld in de voormalige Hervormde kerk te Leegkerk, 18 oktober 1993.

Bron: beeldopname van de auteur.

Garnwerd, voormalige Hervormde Liudgerkerk, 1978

Dankzij een aantal subsidieverstrekkers kon de STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN voor een bedrag van f 13.000,- een (low-budget) kistorgel aanschaffen, dat als noodorgel zou gaan functioneren in kerken met een (nog) onbespeelbaar orgel. Door een dergelijke aankoop

⁵⁸⁷ Advertentie in *Het Orgel* 82/9 (1986), 31.

⁵⁸⁸ Mededeling Melle Buruma, 4 oktober 2010.

konden elektronische instrumenten buiten de deur gehouden worden. Johan van Meurs en Ab Weegenaar werden als adviseurs aangezocht. De keuze viel op een drie-stems kistorgel van Avia orgelbouw in Bergen op Zoom. Het instrument werd sterk geïntoneerd omdat het primair bedoeld was voor het begeleiden van de gemeentezang.⁵⁸⁹ De dispositie luidde: Holpijp 8' (niet registreerbaar), Prestant 4' en Mixtuur II.⁵⁹⁰

Bij de ingebruikneming op 4 juni 1978 viel al op dat het instrument niet goed was afgewerkt, zo was de intonatie van de Holpijp wat onregelmatig.⁵⁹¹ Als gevolg van de onvrede over het orgel besloot de STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN tot de oprichting van een eigen orgelcommissie. Leden werden Johan van Meurs (voorzitter), Victor Timmer en schrijver dezes. Tot 1987 stond het orgeltje in Garnwerd, vervolgens tot 1990 in de voormalige Hervormde kerk van Oostum en daarna in de voormalige Hervormde kerk van Leegkerk. Recentelijk is besloten de kerk van Leegkerk anders in te richten.⁵⁹² Het kistorgel werd als gevolg daarvan overbodig en is in 2013 overgedaan aan de Schola Liturgica te Harlingen.⁵⁹³

V.2 Niet-geëffectueerde adviezen

In deze paragraaf wordt ingegaan op niet geëffectueerde adviezen. Er zijn in dit geval archivalia voorhanden waaruit blijkt dat Van Meurs zich in welke vorm dan ook met een instrument bezig heeft gehouden; deze activiteiten hebben echter niet in een aantoonbare opdracht geresulteerd. Ook niet geëffectueerde adviezen helpen ons om een beeld te vormen van hoe Van Meurs' tegen bepaalde orgels aankeek.

Pieterburen, voormalige Hervormde Petruskerk, 1930/1939

De oudste correspondentie van Van Meurs over het orgel van Pieterburen dateert uit 1930. Eén van zijn leerlingen had hem verteld dat het pedaal daar slecht functioneerde. Van Meurs ging er in november van dat jaar vrijblijvend langs. Hij constateerde ontstemming van de frontprestant, naar zijn mening was kalk in de pijpen hier de oorzaak van. Hij preees de fluitstemmen van het bovenklavier 'zulke karaktervolle stemmen heb ik nog niet veel op een pneumatisch orgel [gehoord]'. De problemen met betrekking tot het pedaal werden zijns inziens veroorzaakt door losse of gebroken pneumatiekbuizen. Naast herstel adviseerde hij om een Subbas-transmissie voor het pedaal aan te brengen. Dergelijke werkzaamheden konden het best door Thys of Doornbos uitgevoerd worden. Een en ander resulteerde op dat moment niet tot een opdracht.

In 1938 raakt Van Meurs weer bij dit orgel betrokken. Offertes werden gevraagd bij Flentrop en Ruiters. Het opstellen van een offerte door de laatste ondervond de nodige

⁵⁸⁹ Renske Koning 1978, 5.

⁵⁹⁰ In 1994 is het quintkoor van de Mixtuur afgeplakt, waarna een Octaaf 2' overbleef.

⁵⁹¹ Renske Koning 1978, 5.

⁵⁹² *Nieuwsblad Plaatselijke Commissies Stichting Oude Groninger Kerken*, febr. 2012, 3.

⁵⁹³ Gerrit de Vries, 'Een kistorgel voor Schola Liturgica', *Schola Notes* 6/1 (2013), 11.

vertraging omdat sprake was van een haastklus in Wolvega.⁵⁹⁴ Eind 1938 rapporteerde Hendrik Wicher Flentrop dat zijn zoon in Pieterburen was geweest en een prijsopgave zou opstellen.⁵⁹⁵ Haast had een en ander niet want in Pieterburen had men door laten schemeren dat eerst de kerkrampen hersteld zouden moeten worden. Op 8 oktober 1938 deed Flentrop een eerste voorstel voor herstel. Hij somde de gebreken op en deed diverse oplossingsvarianten. Op hoofdlijnen kwam zijn voorstel neer op: schoonmaak; nieuwe membranen waar nodig; wijzigen samenstelling Cornet; herintonatie; laden en speeltafel in Zaandam van nieuwe kegels en membranen voorzien; Aeoline wijzigen in Voix Celeste; uitbreiding met een Tremulant; en het aanbrengen Subbas 16' als transmissie van de Bourdon 16'. Als bijlage sloot Flentrop een overzicht bij van recent gebouwde en gerestaureerde orgels. Bij het orgel van Wognum attendeerde hij er op dat dit ook een Leichel-orgel was.⁵⁹⁶ Na de kerkrestauratie bespeelde Van Meurs het orgel bij de inwijdingsdienst op 14 mei 1939.⁵⁹⁷

Flentrop stuurde op 2 oktober 1939 een nieuwe offerte. In zijn voorstel wilde deze het orgel schoonmaken, houtworm bestrijden, pijpen richten, de opslaande kegels vervangen door conische inslaande (met wijziging van de laden), de registertractuur versnellen en de Bourdon 16' disc en de Lieflijk Gedekt 8' voorzien van metalen hoeden.⁵⁹⁸ Daarnaast wilde hij de speeltafel verbouwen en de registers Prestant 8', Cello 8', Trompet 8', Viool-Prestant 8' en Violon 8' herintoneren. Hij vond die stemmen 'te scherp en sterk'.⁵⁹⁹ Verder wilde hij de Cello 8' vervangen door een Fluit 4' en de Bourdon 16' ook als transmissie op het pedaal aanbrengen. Van Meurs schreef op deze offerte: 'bez. 1-3-40 Rietema'.

Snel na Flentrops laatste offerte stuurde van Meurs aan kerkvoogd B. Rietema een overzicht van wat er zoal aan het orgel moest gebeuren: behalve schoonmaak en bestrijden van houtworm stelde hij onder meer voor om de opslaande kegels te vervangen door conische inslaande met de daarbij behorende wijzigingen aan de laden.⁶⁰⁰ Ingrijpend was zijn voorstel om de registers Prestant 8', Cello 8', Trompet 8', Viool-Prestant 8' en Violon 8' opnieuw te intoneren. Hij vond die stemmen scherp en te sterk. Als een dergelijke herintonatie zou zijn uitgevoerd, zou dat een forse aanslag geweest zijn op het Duits-romantische klankkarakter van dit orgel. Tenslotte wilde hij de Cello 8' vervangen door een Fluit 4' en op het pedaal een

⁵⁹⁴ Dankzij familierelaties kreeg Ruiter opdrachten van diverse kerken in Wolvega. In dit geval was hij aan het werk in de Hervormde kerk aldaar.

⁵⁹⁵ Brief van 14 november 1938 (GrA, toegang 1618, inv. nr. 13).

⁵⁹⁶ Het Leichel-orgel van de voormalige Hervormde kerk (thans Theaterkerk) in Wognum werd in 1933 door Flentrop fors verbouwd. Momenteel resteert van dit instrument enkel nog maar de kast. Het register Clarinet 8' heeft deze verbouwing en de latere sloop van het binnenwerk overleefd en is in 1992 hergebruikt in het Leichel-orgel van de Oude kerk in Bennekom.

⁵⁹⁷ *Hunsingo*, 6 mei 1939 (ontleend aan Van Meurs' plakboeken).

⁵⁹⁸ Leichel paste in Pieterburen 'cilindervormige' kegels toe. Dat deed hij ook in zijn orgel te Norg (1892).

⁵⁹⁹ Flentrop wilde kennelijk de Duits-romantische klank fors ombuigen. Dit orgeltype gold kennelijk toen al als achterhaald.

⁶⁰⁰ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

transmissie van de Bourdon 16' aan laten brengen.⁶⁰¹ De activiteiten resulteerden niet in een opdracht.

Vlissingen, locatie onduidelijk, 1931 of later

Van Meurs' zonen herinneren zich dat hun vader sprak over een adviesopdracht in Vlissingen. Van Meurs bracht in 1931 zijn vakantie door in Zoutelande en bespeelde in Vlissingen de orgels in de Jacobskerk en het Alhambratheater. Mogelijk heeft hij de toenmalige organist van de Jacobskerk geïnspireerd tot het laten uitvoeren van enkele dispositiewijzigingen in de geest van de Orgelbeweging. In 1933 zijn aan dit orgel wijzigingen uitgevoerd door Hendrik Wicher Flentrop onder advies van Kardinus Luijten.⁶⁰² Archivalia die een rol van Van Meurs kunnen staven ontbreken vooralsnog. In bronnen met betrekking tot Zeeuwse orgels wordt hij nergens genoemd.⁶⁰³ Mogelijk was het voor wat betreft de afstand Groningen-Vlissingen voor hem eigenlijk onmogelijk om een dergelijk project adequaat te begeleiden.

Het orgel werd in 1965 gesloopt, niet alleen omdat men de schade als gevolg van oorlogsgeweld en de watersnoodramp te groot vond voor integraal herstel, maar ook omdat het niet voldeed aan de heersende smaak. De toenmalige adviseur stelde: 'Dat orgel is een groot harmonium'.⁶⁰⁴

Warffum, Protestantse kerk, 1932

In 1932 werd het Freytag-orgel door Spiering gewijzigd. Deze aanpassing zou door Van Meurs zijn begeleid.⁶⁰⁵ De toenmalige organist Van der Kwast was één van zijn leerlingen.

Van Meurs' naam wordt niet genoemd in het historische rapport dat gemaakt is voor de deelrestauratie van 1987. Mogelijk heeft de opsteller, Klaas Bolt, zijn vroegere leermeester hierin afgeschermd. Thys verwijst in een ongedateerd overzicht aan Van Meurs betreffende activiteiten aan het orgel van Eenrum naar zijn werk in Warffum en heeft die werkzaamheden mogelijk in opdracht van Spiering uitgevoerd.⁶⁰⁶ De Nasard 2 2/3' en Woudfluit 2' van het Bovenwerk werden bij die gelegenheid vervangen door een Violoncel 8' en Vox Celeste 8'; er werd een pneumatisch vrij pedaal toegevoegd met de registers Subbas 16', Octaafbas 8', Gedektbas 8' en Bazuin 16' en de drie spaanbalgen werden vervangen door een nieuwe magazijnbalg.⁶⁰⁷

⁶⁰¹ Van Meurs volgde met dit voorstel in grote lijnen het plan van Flentrop.

⁶⁰² *De Harp* 28/6 (1933), 45-46.

⁶⁰³ Hein Kluiver, *Historische orgels in Zeeland, dl. I t/m III* (Middelburg 1973, 1974 en 1976) en de internetsite www.orgelsinzeeland.nl, geraadpleegd 15 maart 2013.

⁶⁰⁴ Willem van Twillert, 'Gerard Wortman vertelt', *De Orgelvriend* 47/12 (2005), 24-29

⁶⁰⁵ Mededeling Berhardt H. Edskes, 25 juni 2012.

⁶⁰⁶ Van Meurs' ordner.

⁶⁰⁷ Jan Jongepier, 'Eerste fase restauratie Freytag-orgel Warffum uitgevoerd', *Het Orgel* 86/2 (1990), 61-76.

Anloo, Protestantse Magnuskerk, 1937

In 1936 werd een begin gemaakt met de restauratie van het kerkgebouw en werden ook plannen gemaakt om het orgel hierin mee te nemen.⁶⁰⁸ Op 30 december van dat jaar vroeg de toenmalige voorganger Martinus Adrianus Beek aan Van Meurs om advies. Van Meurs bezocht het Anlooër orgel en pleitte in zijn brief van 12 januari 1937 voor een reconstructie van de oorspronkelijke toestand.⁶⁰⁹

De tegenwoordige dispositie wijkt af van de oorspronkelijke samenstelling, er is wel wat uit genomen. Er is veel oorspronkelijks gebleven, doch alles functioneert niet correct meer. Het zou m.i. wel de moeite waard zijn, het zoveel mogelijk in oorspronkelijke staat terug te brengen'. [...] 'Mocht u tot orgelrestauratie overgaan, dan ben ik zo vrij mij als deskundig orgeladviseur mij bij uw gemeente beleeft aan te bevelen, tevens verzekerende dat ook aan dit historisch instrument bijzondere aandacht zal worden besteed.

Uit de brief blijkt ook dat hij het orgel van Anloo aan Schnitger toeschreef en het eigenlijk als een verkleinde vorm van het orgel uit de Der Aa-kerk zag.⁶¹⁰ Tevens illustreert het zijn grote kennis van het werk van Arp Schnitger, zowel van dat in Nederland als dat in Duitsland. Het orgel van Anloo was weliswaar incompleet, maar in een veel oorspronkelijker toestand dan dat van de Der Aa-kerk. Vanuit die optiek gezien opereerde hij met zijn reconstructieplan in de zin van de Orgelbewegung. Om onbekende redenen wilden de verantwoordelijken niet met Van Meurs in zee gaan, want de hierboven aangehaalde brief is de enige in het kerkarchief.

Later probeert ook Kardinus Luijten zich aan dit project te verbinden, vermoedelijk in zijn hoedanigheid van adviseur van de Vereniging van kerkvoogdijen in de Nederlandse Hervormde Kerk, afdeling Drenthe. Zijn plannen waren naar hedendaags inzicht vrij ingrijpend. In 1940, toen er weer beweging in de orgelplannen kwam, schreef Luijten een brief naar de kerkvoogden van Anloo waarin hij zichzelf opnieuw als deskundige aanpreeft en er tevens op attendeerde dat de kerkvoogden in Laren⁶¹¹ ongunstige ervaringen hadden opgedaan met een zogenaamd deskundige (Van Meurs [sic]).⁶¹² Ook van Luijtens diensten werd geen gebruik gemaakt. Toch bleef Van Meurs met betrekking tot het orgel van Anloo de vinger aan de pols houden en noemde hij het instrument in zijn contacten met orgelmakers. Hendrik Wicher Flentrop eindigde in 1938 zijn brief over het orgel van Beilen: 'In Anloo ben ik niet geweest, het was zulk slecht weer dat ik er niet veel voor voelde daar aan de scharrel te gaan. Dat komt een volgende keer'.⁶¹³ Predikant Pieter Cornelis Wieringa uit Anloo schreef hem op

⁶⁰⁸ Ed Panman, Henk van Eeken en Harald Vogel, *Opus Magnum in de Magnuskerk te Anloo* (Anloo, 2002), 13, en Peter van Dijk, 'Het orgel in de Magnuskerk te Anloo', *Het Orgel* 98 /5 (2002), 17-26.

⁶⁰⁹ Met dank aan Ed Panman, archiefbeheerder van de Magnuskerk van Anloo, die mij een kopie van deze brief beschikbaar stelde.

⁶¹⁰ Uit onderzoek uitgevoerd ten behoeve van de laatste restauratie bleek dat dit instrument is gebouwd door Arp Schnitgers leerlingen Johannes Radeker (±1675-1731) en Rudolf Garrels (1675-1750).

⁶¹¹ Luijten bedoelde hier Zuidlaren.

⁶¹² Van Meurs was in 1936 als adviseur betrokken bij de restauratie van het orgel van de Hervormde kerk van Zuidlaren.

⁶¹³ Brief van 7 oktober 1938 (GrA, toegang 1618, inv. nr. 12).

26 september 1939:⁶¹⁴ ‘De restauratie is nog niet begonnen. Ik heb goede reden aan te nemen, dat ze wordt opgeschort tot betere tijden, met het orgel dito’. Van Meurs bewaarde zorgvuldig een krantenknipsel van 10 november 1940, waarin de kerkrestauratie werd aangekondigd. Op 21 maart 1941 schreef Wieringa hem: ‘Ja, de restauratie van de kerk is begonnen. Het orgel wordt voorlopig niet gerestaureerd, maar ingepakt volgens voorschrift van Monumentenzorg’.⁶¹⁵

Anloo liet ook Arie Bouman niet los. Hij schreef Van Meurs op 29 augustus 1942: ‘Kunt u in Garmerwolde en Anloo niet bevorderen dat men den NK&O-Raad om advies vraagt? Wij bieden nl. niet ongevraagd onze diensten aan, daar wij niet op winstbejag uit zijn’.⁶¹⁶ Pas in maart 1944 werd de restauratie van het ‘totaal verwaarloosde orgel’ daadwerkelijk opgepakt.⁶¹⁷ De NK&O adviseerde bij dit project. In de dispositiecahiers is een programma gevoegd van de heringebruikneming door Aart Smink op 24 oktober 1948.⁶¹⁸ Of Van Meurs dit concert heeft bijgewoond, dan wel later een programma heeft gekregen, is niet bekend. Wel heeft hij het orgel vlak voor de oplevering samen met zijn oudste zoon bezocht.

Stedum, Protestantse Bartholomeuskerk, circa 1937

Op 8 juli 1937 reageerde Bouman op Van Meurs’ plannen met betrekking tot het orgel van Stedum. Hij had de gegevens met betrekking tot dit orgel nageslagen in een exemplaar van Hess’ dispositiën, dat ooit aan een lid van de familie Lohman had toebehoord.⁶¹⁹ De door Van Meurs opgegeven dispositie was vrijwel identiek aan die van Hess-Lohman, alleen was de Octaaf 2 van het Borstwerk intussen vervangen door een Gamba 8. Hij vervolgde verder:

Daarom zou ik zeker de Scherp erop plaatsen, ofschoon dit de laatste 100 jaar minder gebruikelijk was. Zoo’n vulstem geeft aan het ‘positief’ een eigen karakter en zelfstandigheid, meer dan Voix Celeste’s en wat dies meer zij. Wilt u hem echter laten vervallen, dan kan de Mixtuur op I dezelfde blijven.

De Kromhoorn-mensuur (C=45mm) lijkt me goed, afschoon deze diameter eigenlijk Dulciaan-mensuur is.

De Gemshoorn zou ik wijder nemen (bv. boven 40, bij de kern 90 mm). Hij krijgt dan meer Baarpijp-karakter. Lage opsnedes (niet hol, maar recht; ingedrukte labia), boventoonrijke aanspraak.

Enkele jaren later werden de plannen met betrekking tot Stedum weer opgepakt. In Van Meurs’ nagelaten archieven bevinden zich vijf ongedateerde stukken in verschillende handschriften. Op één ervan wordt gesproken over de oorlogstoestand. De stukken zullen daarom vermoedelijk niet ouder zijn dan 1939 of 1940.⁶²⁰

⁶¹⁴ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

⁶¹⁵ Ibid.

⁶¹⁶ Ibid.

⁶¹⁷ *Nieuwsblad van het Noorden*, 27 oktober 1948, 2.

⁶¹⁸ Smink was bevriend met de toenmalige pastor loci Marinus Wabeke.

⁶¹⁹ Dit boek is verloren gegaan bij het bombardement van Rotterdam op 14 mei 1940.

⁶²⁰ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

In 1939 restaureerde Verschuieren het orgel. Het advies werd verzorgd door de NKO in de persoon van Bouman. Mogelijk heeft Van Meurs deze adviesopdracht naar de NKO doorgespeeld of werd hij er door Bouman zijdelings bij betrokken. Zijn naam komt niet in de correspondentie met betrekking tot het orgel voor.⁶²¹ Al in de oorlogsjaren startte Mense Ruiter een volgende verbouwing, die in 1946 werd afgerond.

Kollumerzwaag, Protestantse kerk, 1938

In 1938 bood Van Meurs zijn diensten als adviseur aan.⁶²² Kennelijk had hij vernomen dat het kerkgebouw in restauratie ging en het orgel gedemonteerd en herbouwd moest worden. Ook was men ter plaatse niet tevreden met de plek in het gebouw waar het orgel in 1919 naar toe was verplaatst. Op een ongedateerde notitie gaf Van Meurs een aantal mogelijke oplossingen aan:

- A. Orgel Oostzijde omhoog brengen
- B. Orgel laten staan, platform ervoor
- C. Orgel naar Westzijde

Hij onderhield contact met de plaatselijke predikant Douwe Hokwerda over wat zich rond de kerkrestauratie afspeelde. Op 9 juni 1938 schreef de predikant dat de kerkvoogdij zaken via Monumentenzorg wilden spelen in de hoop op subsidie: ‘Persoonlijk verwacht ik daar niet zooveel van’ Op 30 september 1938 meldde hij dat er geen nieuws was, omdat Monumentenzorg ‘nog steeds de zaak in onderzoek heeft’. De laatste keer dat Hokwerda schreef was op 30 juni 1939. Monumentenzorg vond dat de noodzakelijke werkzaamheden aan het kerkgebouw niet onder restauratie vielen, maar onder onderhoud. De kerkvoogdij ging achter geld aan, maar onduidelijk was wanneer de werkzaamheden konden worden opgepakt. Tot een adviesopdracht aan Van Meurs is het niet gekomen. Demontage en herbouw zijn in 1940 uitgevoerd door Bakker & Timmenga.⁶²³

Exloo, Protestantse kerk, 1939

In Van Meurs’ archief bevindt zich een offerte van Doornbos van 16 december 1939 met betrekking tot het orgel van Exloo.⁶²⁴ Deze stelde de volgende werkzaamheden voor: schoonmaak *f* 325, herstel *f* 75, uitbreiding met Tremulant *f* 45 en dispositiewijziging *f* 100. Van Meurs wijzigde de eerste en laatste post in resp. *f* 365 en *f* 125.

Kennelijk waren gemaakte afspraken niet eenduidig, want in dezelfde maand schreef J. Smit uit Exloo hem dat een en ander elkaar gekruist had en de opdracht inmiddels al verstrekt was. Of het tot daadwerkelijke uitvoering is gekomen, is niet duidelijk want op 2 februari 1940 schreef Smit: ‘[...] schoonmaak en restauratie voorlopig uitstellen in verband met de bijzonder slechte weersomstandigheden’. Hij vervolgde met: ‘Een deskundige vanwege de

⁶²¹ Mededeling Stef Tuinstra, 4 juni 2010.

⁶²² GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

⁶²³ Jan Jongepier 2004, 195.

⁶²⁴ GrA, toegang 1618, inv. nr. 17. Jan Doornbos bouwde dit orgel in 1910.

vereeniging van kerkvoogden noemde een belangrijk lager bedrag.⁶²⁵ (...) Zou het, bij eene eventueele aanbesteding onder U bekende orgelmakers, mogelijk zijn dat het verschil nog iets wordt weggewerkt, zonder dat het werk er onder lijdt en het onder uw toezicht wordt uitgevoerd?’ Of er daadwerkelijk werkzaamheden zijn uitgevoerd, valt aan de hand van deze beperkte archivalia niet vast te stellen, ook op de site www.orgelsindrenthe.nl wordt hierover niets vermeld.

Gieten, Protestantse kerk, 1939

Op één van Van Meurs' overzichten met mogelijke adviesopdrachten staat: ‘Gieten, Herv. kerk, bezocht 10-03-1939, orgel schoonmaken’.⁶²⁶ In zijn verzamelde orgelgegevens vermeldt hij bij de dispositie van dit orgel: ‘centrale verwarming’ en ‘windverlies in de laden.’⁶²⁷ Of er daadwerkelijk werkzaamheden zijn uitgevoerd, valt aan de hand van deze beperkte informatie niet vast te stellen, ook op de site www.orgelsindrenthe.nl wordt hierover niets vermeld. Van Meurs begeleidde hier in de jaren zestig nog kerkdiensten.

Klein Wetsinge, voormalige Hervormde Kerk, 1939

Gezien de gedetailleerde informatie die Van Meurs vermeldt in zijn gegevensverzameling, valt niet uit te sluiten dat hij bemoeienis heeft gehad met de grote, in 1939 uitgevoerde, herstelling.⁶²⁸ Opmerkelijk in relatie tot het tijdsbeeld is, dat in dat jaar de pneumatische tractuur werd vervangen door mechanische. In het in rudimentaire vorm overgeleverde kerkelijk archief van Klein Wetsinge bevinden zich geen archivalia die een relatie met Van Meurs bevestigen.

Zuidhorn, Protestantse Gastkerk, 1940

Op 1 april 1940 bood Van Meurs zich bij deze toen nog Gereformeerde kerk aan als adviseur.⁶²⁹ In een krantenbericht had hij gelezen dat het bestaande orgel (Eertman, 1913) te klein was.⁶³⁰ Zijn aanbod resulteerde niet in een opdracht. Of het Eertman-orgel is meegenomen naar het in 1951 geplaatste nieuwe kerkgebouw is onduidelijk.

Niebert, voormalige Hervormde kerk, 1941

In 1939 bood Van Meurs zijn diensten aan bij de kerkvoogdij van Niebert, ongetwijfeld omdat hem ter ore was gekomen dat het in 1831 geplaatste kabinetorgel na inwateringsschade niet meer voldeed.⁶³¹ Kort erop stuurde ds. Kruisinga uit Engelbert een brief naar Niebert, waarin hij de kerkvoogdij uitnodigde om het nieuwe Flentrop-orgel te bespelen. Hij beval in

⁶²⁵ Vermoedelijk doelt hij hier op Kardinus Luijten.

⁶²⁶ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

⁶²⁷ Dispositieverzameling Van Meurs, [71].

⁶²⁸ Dispositieverzameling Van Meurs, [49].

⁶²⁹ Zijn conceptbrief is weergegeven in hoofdstuk IV.

⁶³⁰ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

⁶³¹ Zie voor de tekst Hoofdstuk IV.

die brief Van Meurs als adviseur aan. Van Van Meurs' aanbod werd geen gebruik gemaakt.⁶³² Hetzelfde gold voor Flentrop, die zich n.a.v. een tip van Van Meurs in Niebert had aanbevolen.⁶³³ In 1941 plaatste de fa. Spanjaard uit Alkmaar in deze kerk achter een nieuw front een Bakker & Timmenga-orgel uit 1913.

Noordwolde, Protestantse kerk, 1941

In het van Meurs-archief bevindt zich een kladbriefje, gedateerd 19 mei 1941, betreffende het orgel van Noordwolde:⁶³⁴

Noordwolde

- 1^e blaasbalg + kanalen beleeren
- 2^e schoonmaak
- 3^e kleine herstellingen a. pijpen
- 4^e algeheele stemming
- 5^e een tremulant

Ook staat vermeld 'K. Doornbos: blaasbalg, schoonmaak en stemmen'.

De naam van Van Meurs komt in de slecht geordende archivalia niet voor, zodat we moeten aannemen dat het hier om een initiatief op persoonlijke titel ging of mogelijk om een verzoek van de toenmalige organist. Of de aangehaalde werkzaamheden uitgevoerd zijn is eveneens onduidelijk, groot is die kans echter niet, want toen Paulus Pieter Moerman (1909-2004) in 1945 organist van Noordwolde werd, trof hij een vrijwel onbespeelbaar orgel aan.⁶³⁵

Groningen, Protestantse Nieuwe kerk, 1942

Dirk Andries Flentrop eindigde zijn brief van 25 april 1942 aan Van Meurs met betrekking tot het orgel van Uithuizen met de mededeling, dat hij gehoord had dat Van Meurs ook adviseur was bij de werkzaamheden aan het orgel van de Groningse Nieuwe kerk. 'Mochten er dingen zijn die door de fa D. niet zelf uitgevoerd kunnen worden, dan wil ik mij daarvoor gaarne beschikbaar stellen'.⁶³⁶ Het toezicht in de Nieuwe Kerk werd niet door Van Meurs, maar door de NKO verzorgd.⁶³⁷ Van een adviesaanbod door Van Meurs is in het kerkarchief niets

⁶³² Victor Timmer, 'Een kleine orgelmaker in Groninger land; Over Geert Pieters Dik en zijn orgel te Doezum', dl. 1, *Het Orgel* 89/10 (1993), 341-349.

⁶³³ Brief Hendrik Wicher Flentrop van 14 november 1938 betreffende het orgel van Pieterburen (GrA, toegang 1618, inv. nr. 13).

⁶³⁴ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

⁶³⁵ Mededeling Stef Tuinstra op 4 juni 2010, die bij de voorbereiding van een boek over dit orgel geen betrokkenheid van Van Meurs heeft gevonden.

⁶³⁶ Vermoedelijk doelt Flentrop hierbij op de samenwerkingsconstructie zoals die werd gebruikt bij de nieuwe Bazuin 16' in de Der Aa-kerk, waarbij hij het pijpwerk leverde en Doornbos de plaatsing verzorgde.

⁶³⁷ Evert Westra, *Het Timpe-orgel in de Nieuwe- of Noorderkerk te Groningen*, Publicatie STICHTING GRONINGEN ORGELLAND, nr. 10, apr. 1986, 15.

teruggevonden.⁶³⁸ Niet uit te sluiten valt dat hij voor de NKO als aangever heeft gefunctioneerd.

Uithuizen, voormalige Protestantse Jacobikerk, 1942

In het archief van Van Meurs bevindt zich een ongedateerde (concept-)opgave van gebreken met betrekking tot het orgel in Uithuizen.⁶³⁹ Later is op deze opgave bijgeschreven: ‘rapport Edskes, apr. ‘42’. Cor Edskes was van 1941-1943 organist in Uithuizen. In het rapport (Appendix 12) wordt gedetailleerd ingegaan op de geconstateerde gebreken en het is daarnaast interessant welke dispositiewijzigingen Van Meurs voorstelde. Gezien zijn voorstellen moet hij goed op de hoogte zijn geweest van de oorspronkelijke situatie van dit orgel.

Op 25 april 1942 stuurde Flentrop (namens zijn vader) een brief waaruit blijkt, dat hij van Van Meurs een uitnodiging tot inschrijving voor de restauratie heeft ontvangen.⁶⁴⁰ Hij gaf aan zeer in deze opdracht geïnteresseerd te zijn, omdat hij ook het Schnitger-orgel van Alkmaar zou gaan restaureren.⁶⁴¹ In zijn brief van 27 mei 1942 gaf Flentrop aan zojuist het plan van Edskes te hebben ontvangen en langs te zullen komen. Op 15 augustus 1942 moest Flentrop melden dat de Wehrmacht beslag had gelegd op een deel van zijn bedrijf. Van drie collega’s was het bedrijf inmiddels gesloten en stopgezet, waardoor hij plotseling heel veel werk had: ‘in deze omstandigheden heb ik geen tijd om nieuw werk op te nemen’. Flentrop gaf in deze brief ook zijn mening over nieuwe ontwikkelingen in Uithuizen: ‘Den Heer Molenaar schreef mij ook over elektrisch systeem met verplaatsbare speeltafel. Ik heb dat STERK afgeraden, want ik ben van meening dat een orgel van zoo een beroemde orgelbouwer als Schnitger in zijn oorspronkelijke staat hersteld moet worden. Het kan dan weer een werkelijk kunstwerk worden’!

Korte tijd later, op 28 augustus, schreef Flentrop dat de situatie rond het beslag op zijn bedrijf was verbeterd. Hij had Molenaar intussen geschreven dat hij ‘deze week gaarne wilde komen. Eergister kreeg ik een telegram: komst overbodig, brief volgt’. Op 19 september meldde Flentrop dat Molenaar hem geschreven had dat ‘de Kerkvoogdij te Uithuizen direct met een andere firma in onderhandeling is getreden. De onderhandelingen daarmede waren nu intusschen al in een dusdanig stadium gekomen, dat de Kerkvoogdij zich aan die firma gebonden achtte’. Hij sloot zijn brief af met: ‘Het spijt mij wel, dat het zoo gelopen is, het was een mooi werk, dat ik gaarne uitgevoerd zou hebben’.

De naam van Van Meurs komt niet in de kerkarchivalia voor, zodat we moeten aannemen dat het hier om plannen op persoonlijke titel ging. Hij had in ieder geval geen rol in de in die periode gegroeide plannen tot een rigoureuze verbouwing van het orgel.

⁶³⁸ Mededeling Evert Westra, 22 mei 2010. Westra heeft diverse publicaties aan het hoofdorgel van de Nieuwe kerk van Groningen gewijd.

⁶³⁹ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

⁶⁴⁰ Ibid.

⁶⁴¹ Aan verschillen tussen het werk van Arp Schnitger en dat van zijn zoon wordt hier moeiteloos voorbij gegaan.

Appingedam, Gereformeerde kerk, vóór 1945

De dispositie als vermeld in Van Meurs' aantekeningen wijkt af van de dispositie bij oplevering van het verbouwde orgel in 1949.⁶⁴² Is hier mogelijk sprake van een groeiproces naar het uiteindelijke plan? Of hij in welke vorm dan ook bij het maken van verbouwingsplannen betrokken was, dan wel deze informatie van een relatie heeft gekregen, is niet duidelijk. In de archieven is nog geen relatie tussen Van Meurs en het bestuur van de Gereformeerde kerk van Appingedam aangetoond. Mogelijk heeft hij met een leerling, collega-organist of collega-adviseur meegedacht. Ook bestaat de mogelijkheid dat hij, bekend met de behoefte tot wijziging, deze als potentiële opdracht aan de NKO dan wel aan Bouman heeft doorgespeeld.⁶⁴³ Uit de voorstellen blijkt dat gepoogd werd het orgel fors van vulstemmen te voorzien; die waren in de oorspronkelijke opzet nauwelijks voorhanden. Het voorstel in Van Meurs' aantekeningen is terughoudender dan de uiteindelijke realisatie. Zo heeft Van Meurs op het tweede klavier nog een Cornet gedisponeerd terwijl een Scherp geplaatst werd.

Groningen, voormalige Hervormde Der Aa-kerk, koororgel, 1969

In 1969 ontwikkelde Van Meurs initiatieven om in de Der Aa-kerk een koororgel te laten plaatsen.⁶⁴⁴ Opvallend is dat hij met betrekking hiertoe niet de Hervormde Orgelcommissie raadpleegde, maar contacten legde met Hans van der Harst (1930-2014), die van 1961 tot 1995 werkzaam was als orgeladviseur voor de Katholieke Klokken- en Orgelraad. Op 1 juli 1969 schreef Van der Harst hem voor dit doel drie instrumenten op het oog te hebben: een kabinetorgel, dat vroeger in de Christelijke Gereformeerde kerk van Nijmegen had gestaan en twee negentiende-eeuwse instrumenten, waarvan één uit Vlaanderen.⁶⁴⁵ Kennelijk ging Van Meurs' voorkeur uit naar het kabinetorgel, een instrument dat al monumentale status had. Verschueren gaf in een brief desgevraagd aan dat restauratie van dit laatste orgel 17 à 18.000 gulden zou gaan vergen.⁶⁴⁶ Tot daadwerkelijke plaatsing is het nooit gekomen.

⁶⁴² Dispositieverzameling Van Meurs, [156].

⁶⁴³ Bouman was als adviseur betrokken bij de in de jaren 1946-1949 uitgevoerde nieuwbouw: zie *Organist & Eredienst* 16/168 (januari 1950), 689. Misschien hebben Van Meurs en hij het orgel ooit samen bezocht.

⁶⁴⁴ Deze informatie is ontleend aan een tweetal brieven, die zijn aangetroffen in een exemplaar van Arie Boumans boek 'De orgels in de Grootte of Martini-kerk te Groningen', dat vroeger eigendom van Van Meurs is geweest (met dank aan Sicco Steendam uit Roodeschool, de huidige eigenaar van dit boek, die mij op deze correspondentie attendeerde). Aanvullende gegevens met betrekking tot het Vlaamse orgel zijn kennelijk van deze brief losgeraakt en bevinden zich nu in GrA, toegang 1618, inv. nr. 4.

⁶⁴⁵ Het Vlaamse orgel, gemaakt door Graindorge of Clerinx, werd later aangekocht door de organist Willem Talsma, die het plaatste in zijn woning te Amsterdam. Na diens verhuizing naar Spanje in 1973, ging het orgel terug naar Verschueren. Momenteel staat het in het Willibrorduskerkje in Waalre. Van het derde orgel dat Van der Harst voor ogen had, zijn te weinig gegevens bekend om te kunnen achterhalen waar het terecht is gekomen.

⁶⁴⁶ Het bedoelde kabinetorgel (Künckel, ±1785) staat sinds 1971 in de crypte van de Pieterskerk te Utrecht.

V.3 Ingebruiknemingen

In deze paragraaf wordt op de instrumenten ingegaan die door Van Meurs na bouw of restauratie werden ingespeeld. Bij deze instrumenten was hij zelf niet als adviseur betrokken; in een aantal gevallen was dat een collega, maar werd hem gevraagd het ingebruiknemingsconcert te verzorgen.

Oldenzijl, voormalige Hervormde Nicolaaskerk, 1920

Van Meurs meldt hierover in zijn dispositiecahiers.⁶⁴⁷

pedaalharmonium 2 klaviers Hinkel

Ingewijd: door mijzelf in 1920.

Geleverd door fa. Steenhuis.

Het harmonium is in de loop van de vijftiger jaren vervangen door een Frans harmonium. Dit laatste instrument stond blijkens een foto uit die tijd links op de gaanderij. Of dit ook de plek van het harmonium van 1920 was, is onbekend. Momenteel staat er in Oldenzijl een door liefhebbers vervaardigd kistorgel.

Roden, Protestantse Catharinakerk, 1932

18 juli 1932 werd Van Meurs door kerkvoogd Zondag op persoonlijke titel gepolst of hij bereid was de keuring te verrichten van het door Spiering gerestaureerde Hinsz-orgel.⁶⁴⁸ Uit vervolgcorrespondentie blijkt dat Van Meurs tevens de ingebruikneming op 26 augustus zou gaan verzorgen. Al snel gingen zaken kennelijk langs elkaar lopen en schreef Zondag hem op 8 augustus het volgende:

Heden had ik hier de orgelmakers om gebreken te herstellen. Maar nu hadden zij van U een attest, dat het orgel goed was en wilden zich daarmee dekken. Had Spiering van Dordrecht U om een attest gevraagd? Het schijnt nu ook bezwaarlijk om met kerkvoogden verder te overleggen of U het orgel zult komen keuren.

Kennelijk was de sfeer toch niet helemaal vertroebeld, want Van Meurs bespeelde het orgel bij de heringebruikneming.⁶⁴⁹ Eind 1932 schreef Van Meurs onder aan een brief aan Spiering: 'P.S. De mechaniek in Roden werkt uitstekend. Heden bespeeld'.⁶⁵⁰ Wat zich exact heeft afgespeeld laat zich niet meer reconstrueren, omdat Zondag Van Meurs benaderde buiten de kerkvoogdij om. Verdere correspondentie is helaas niet aanwezig.⁶⁵¹ Ook eventuele stukken

⁶⁴⁷ Dispositieverzameling Van Meurs, [43].

⁶⁴⁸ Tale Zondag (1850-1941), hoofdonderwijzer, daarnaast koster, voorlezer en organist.

⁶⁴⁹ *Nieuwsblad van het Noorden*, 24 augustus 1932, 10 en 29 augustus 1932, 10.

⁶⁵⁰ De brief gaat over de voortgang van de werkzaamheden in Eenrum en moet daarom uit de tweede helft van 1932 zijn.

⁶⁵¹ Veel correspondentie, ook die met betrekking tot het Hinsz-orgel, liep trouwens via het architectenbureau Kuiler & Drewes, dat de kerkrestauratie begeleidde.

bij Spiering zijn niet meer raadpleegbaar, omdat het archief van deze firma bij een bedrijfsbrand in de jaren vijftig verloren is gegaan. Voor zover uit de schaarse bronnen valt te reconstrueren, heeft Van Meurs mogelijk te snel een attest afgegeven, waardoor hij speelbal kon worden in het conflict tussen Spiering en de kerkvoogdij rond de aflevering van het geres-taureerde orgel.

Hoewel Thys en Spiering na hun werkzaamheden alle hulde kregen, gold de verbouwing in Roden al vrij snel na de oplevering als omstreden.⁶⁵² Bouman eindigde zijn brief aan Van Meurs van 8 juli 1937 met de volgende passage: ‘Zoudt U de N.K.O. op de hoogte willen houden als men aan een oud Groningsch orgel denkt te moderniseren? Alles moet in het werk gesteld, om afslachtingen als bv Zeerijp, Roden, Pelstergasthuiskerk te voorkomen’.⁶⁵³ Op 27 mei 1939 stelde Bouman een negatief rapport over het Roder orgel op (‘een ergerlijke staat van verwaarlozing’⁶⁵⁴) en de Amsterdamse orgelmaker Spanjaard stelde eind jaren veertig voor het binnenwerk te ruimen.⁶⁵⁵

Leens, Protestantse Petruskerk, hoofdorgel, 1937

Na een herstelling en uitbreiding door Klaas Doornbos werd dit orgel op 24 oktober 1937 met een concert door Van Meurs in gebruik genomen.⁶⁵⁶

Leermens, Protestantse Donatuskerk, 1940

Het door Klaas Doornbos herstellde Van Oeckelen-orgel, werd op 8 maart 1940 in gebruik genomen met een concert door Johan van Meurs en de zangeres mevrouw Westerhof.⁶⁵⁷ De uitgevoerde werkzaamheden weten we dank zij een bijdrage in het *Nieuwsblad van het Noorden*: ‘De windvoorziening werd vernieuwd, alle pijpen geïntoneerd en gestemd. De frontpijpen werden van nieuwe voeten voorzien en gealluminiseerd, terwijl de pulpeten gedeeltelijk werden vernieuwd’.⁶⁵⁸ Het orgel ging bij de kerkbrand van 28 april 1957 verloren.⁶⁵⁹

⁶⁵² *Nieuwsblad van het Noorden*, 27 augustus 1932, 17.

⁶⁵³ GrA, toegang 1618, inv. nr. 1.

⁶⁵⁴ www.hinszorgel.nl, 11 juni 2012, geraadpleegd 25 maart 2013.

⁶⁵⁵ Stef Tuinstra, *Het Hinsz-orgel in de Catharinakerk te Roden*, (brochure t.g.v. de restauratie van 2006), 25-26.

⁶⁵⁶ *Nieuwsblad van het Noorden*, 23 oktober 1937, 18.

⁶⁵⁷ *Nieuwsblad van het Noorden*, 12 maart 1940, 14.

⁶⁵⁸ *Nieuwsblad van het Noorden*, 5 maart 1940, 14.

⁶⁵⁹ Dispositieverzameling Van Meurs, [25].

Westeremden, Protestantse Andreaskerk, 1955

Op 24 april 1955 werd het gerestaureerde kerkorgel ingewijd met een bespeling door Van Meurs.⁶⁶⁰ Deze restauratie is nergens in de vakpers gedocumenteerd, alleen de *Orgelencyclopedie* memoreert ‘balgen hersteld of mogelijk vernieuwd’ en ‘toonhoogte verhoogd’ op een onbekend moment tussen 1873 en 1989.⁶⁶¹ We moeten dan ook aannemen dat de werkzaamheden van 1955 uitsluitend van conserverende aard geweest zijn. Wie de activiteiten heeft uitgevoerd is tot dusver onbekend. De rekeningboeken van de kerkvoogdij over die periode ontbreken.⁶⁶²

In Van Meurs’ nagelaten stukken bevindt zich een notitie waarin aangegeven wordt dat dit orgel ooit bedoeld zou zijn voor de Katholieke kerk Maria Tenhemelopneming in Bedum, maar daar nooit is geplaatst.⁶⁶³ Deze stelling wordt niet door feiten gestaafd.⁶⁶⁴ Mogelijk heeft de neo-gotische vormgeving van de kast aanleiding gegeven tot dit misverstand. Binnen de katholieke kerkbouw na 1850 was dit immers de meest toegepaste stijl. In zijn dispositieverzameling noteert hij bij de beschrijving van dit orgel ‘gemoderniseerd front?’.⁶⁶⁵ Vader en zonen Van Oeckelen hebben deze stijl maar beperkt toegepast. Naast het orgel van Westeremden zijn dat de Hervormde kerken van Leermens,⁶⁶⁶ Nieuw-Helvoet⁶⁶⁷, Westervoort⁶⁶⁸ en de Kleine Kerk van Steenwijk (1880).

Ezinge, Protestantse Torenkerk, 1958

Op 2 november 1958 werden de gerestaureerde kerk en het door Van der Blik gerestaureerde orgel tegelijk in gebruik genomen. Van Meurs verzorgde de orgelbespeling.⁶⁶⁹

Westerbroek, Protestantse kerk, 1976

Het Van Oeckelen-orgel uit 1904 werd in 1976 door Mense Ruiters gerestaureerd onder advies van Hans Ern . Van Meurs verzorgde op 9 januari 1977 de inspeling.⁶⁷⁰

⁶⁶⁰ Orde van dienst Hervormde kerk Westeremden van 24 april 1955 (ontleend aan Van Meurs’ plakboeken).

⁶⁶¹ Teus den Toom (red.), *Het Historische Orgel in Nederland, dl. X, 1872-1878* (Amsterdam 2005), 120-121.

⁶⁶² GrA, toegang 324, inv. nr. 2.5.

⁶⁶³ GrA, toegang 1618, inv. nr. 6. Het zou dan een plaats gehad moeten hebben in het vroegere kerkgebouw. Het huidige gebouw dateert uit 1891 en is een ontwerp van de architect Wilhelm Victor Alfred Tepe. In een ongedateerde brochure van de STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN over de kerk van Westeremden wordt een vergelijkbare uitspraak gedaan, alleen wordt hierin niet gerefereerd aan de Katholieke kerk van Bedum maar aan ‘de’ kerk van Bedum.

⁶⁶⁴ Victor Timmer, ‘Rooms-katholiek orgelbezit in Groningen en Drenthe in het midden van de 19de eeuw (dl. 1)’, *Het Orgel* 98/1 (2002), 20-31.

⁶⁶⁵ Dispositieverzameling Van Meurs, [101]. Opvallend is dat Van Meurs bij zijn beschrijving van het orgel van Leermens niet een vergelijkbare opmerking heeft geplaatst.

⁶⁶⁶ 1874, verbrand op 28 april 1957.

⁶⁶⁷ 1877, gesloopt 1977. Enig pijpwerk is elders hergebruikt.

⁶⁶⁸ 1873, staat sinds 1958 (berooft van de oorspronkelijke kast) in de Kruiskerk te Arnhem.

⁶⁶⁹ *Nieuwsblad van het Noorden*, 31 oktober 1958, 9.

⁶⁷⁰ Dispositieverzameling Van Meurs, [11].

V.4 Overige activiteiten

In deze paragraaf wordt op de overige activiteiten van Van Meurs op orgelgebied ingegaan: zijn rol als intermediair, uitgevoerde keuringen, eigenhandig herstel en consultatie op afstand. Het laat ons onder meer zien hoe er tegen Van Meurs aangekeken werd en illustreert dat hij geen enkele orgel-gerelateerde activiteit uit de weg ging.

Oost-Vlieland, Protestantse Nicolaaskerk, eerste helft jaren vijftig

Van Meurs' contacten met Vlieland dateren in ieder geval al uit 1953. Hij had er een concert gegeven en had zich vervolgens als adviseur aangeboden. Zijn contactpersoon ter plaatse, C. Buys, beloofde Van Meurs' aanbod door te geven aan de burgermeester, die tevens president-kerkvoogd was.⁶⁷¹ In Van Meurs' nagelaten stukken bevindt zich een brief van Johann Reil van 20 april 1955, waarin deze klaagt over de behandeling die hij op Vlieland kreeg. Nadat het orgel in 1950 door hem was gerestaureerd, werd de kerk aangepakt en stond het orgel drie maanden in weer en wind omdat de ramen verwijderd waren. De orgelmaker stond op het standpunt dat de hierdoor ontstane storingen niet onder garantie vielen, maar de kerkvoogdij – hierin gesteund door de Hervormde Orgelcommissie – was een andere mening toegedaan. Het onderhoud was als gevolg van dit conflict over gegaan naar 'een goedkope prutser die toch toevallig op Vlieland is'.⁶⁷² Over eventuele verdere bemoeienis van Van Meurs met dit orgel is niets bekend.

Groningen, voormalige Hervormde Philadelphiakerk, 1960

Het in 1960 door Mense Ruiter gebouwde orgel voor de Philadelphiakerk, werd op 22 mei met een concert door Wim van Beek en Johan van Meurs in gebruik genomen. De bouw kenmerkte zich door conflicten tussen de betrokken architect, de orgelmaker en de Hervormde Orgelcommissie over de plaatsing (in een nis) en het ontwerp van het orgel.⁶⁷³ Terwijl de belligerente partijen probeerden hun gelijk te halen, dreigden de belangen van de kerkgemeente – als feitelijke opdrachtgever – ondergesneeuwd te raken. De orgelcommissie voelde zich uiteindelijk gedwongen tot retireren.⁶⁷⁴ Vervolgens werd Van Meurs aangetrokken om het bouwproces weer vlot te trekken.

Na sluiting van de kerk werd het gebouw overgenomen door het Leger des Heils en bracht Mense Ruiter het orgel in 1997 over naar de Protestantse kerk Nieuw Perspectief in Hardegarijp. De intonatie van dit orgel werd op uitdrukkelijke wens van de opdrachtgever op enkele correcties na niet gewijzigd. Wel werden een aantal kleine dispositieveranderingen aangebracht.

⁶⁷¹ Brief C. Buys van 27 april 1953.

⁶⁷² Van Meurs' postmap Algemeen.

⁶⁷³ Mededeling Mense Ruiter, zomer 1974.

⁶⁷⁴ *Nieuwsblad van het Noorden*, 31 mei 1960, 6.

Obergum, voormalige Hervormde Nicolaaskerk, 1971

Uit de boeken van Van der Aa blijkt, dat de kerk in de negentiende eeuw een orgel had.⁶⁷⁵ Dit instrument is kennelijk in de jaren na diens publicatie verdwenen, want predikant Hieltje Hans Ynzonides trof bij zijn aantreden in 1898 geen orgel meer aan en zorgde er voor dat orgelhandelaar Martinus Vermeulen uit Woerden in 1905 een balustradeorgel plaatste dat, zoals vaker binnen diens oeuvre, veel oud materiaal bevatte.⁶⁷⁶ Op één van de bekens van het in de jaren vijftig verwijderde Trompetregister moet een inscriptie gestaan hebben van de hand van een telg uit het orgelmakersgeslacht Le Picard uit Luik.⁶⁷⁷

Vlak voor de overdracht van het kerkgebouw aan de STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN en de start van de kerkrestauratie werd het Le Picard-Vermeulen in restauratie gegeven bij de orgelhersteller Mulder in Uithuizen. Omdat door de nieuwe eigenaar in een later stadium besloten werd dat de bestaande balustrade na de kerkrestauratie niet weer aangebracht zou worden, was voor dit orgel uiteindelijk geen plaats meer en moest naar een ander instrument worden omgekeken. Omdat Mulder echter al een eind gevorderd was met zijn werk, moest het contract ontbonden worden. Mulder vroeg Joh. M. Vetter uit Leidschendam om hem te ondersteunen bij de gesprekken rond de financiële afhechting van een en ander. Van Meurs kreeg in die gesprekken een rol namens de STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN.⁶⁷⁸ Het deels herstelde Le Picard/Vermeulen-orgel werd opgeslagen op de zolder van de Obergumer kerk.

Begin 1971 verzocht het bestuur van de stichting Van Meurs om een onderzoek in te stellen naar de toestand van een kabinetorgel, dat stond opgesteld in de werkplaats van de fa. Bakker & Timmenga in Leeuwarden.⁶⁷⁹ Dit orgel was in 1907 door Maarschalkerweerd geplaatst in de Doopsgezinde kerk van Terhorne en werd door Bakker & Timmenga in 1940 ingenomen toen zij daar een ander instrument plaatsten. Van 1940-1971 stond het in de werkplaats in Leeuwarden.⁶⁸⁰ Op 19 maart 1971 stelde Van Meurs t.b.v. het stichtingsbestuur een conceptrapportage op.⁶⁸¹ Hij constateerde dat alleen de Prestant 8' disc. en de Fluit 2' bas oud waren.

Het register Viola 8' hoort in dit orgel geheel niet thuis (wellicht na 1930 aangebracht). Jammer moet gezegd worden dat er veel aan het pijpwerk veranderd is. O.a. nieuwe voeten gesoldeerd, veel kernsteken. Een tweede bezwaar is de minder geslaagde samenstelling van de dispositie. Slechts 2 registers zijn geheel doorl. op de bas en disc (Holp 8 en Prest 4). De

⁶⁷⁵ Abraham J. van der Aa 1839-1851, dl. 7, 338. De orgelgeschiedenis van deze kerk is niet verder nageetrokken.

⁶⁷⁶ *Nieuwsblad van het Noorden*, 10 augustus 1931, 12. Naar verluidt zou het instrument afkomstig zijn uit één van de Katholieke kerken van Gouda, vooralsnog is onduidelijk welke.

⁶⁷⁷ Mondelinge mededeling Berend Raangs, juni 1975.

⁶⁷⁸ De correspondentie tussen Vetter en Mulder is bewaard gebleven in een postmap, die nu in beheer is van schrijver dezes.

⁶⁷⁹ Brief Restauratiecommissie Obergumer kerk van 16 april 1971 (GrA, toegang 1618, inv. nr. 5).

⁶⁸⁰ Jaap Brouwer, 'Het orgelbezit van de Stichting Oude Groninger Kerken', *Groninger Kerken* 3/4 (1986), 138-146.

⁶⁸¹ GrA, toegang 1618, inv. nr. 6.

Holpijp is in de bas vrij dof geïntoneerd o.a. door de kernsteken, zodat dit register weinig fundament geeft. Voor de begeleiding van de gemeentezang m.i. wel voldoende volume (...). Voor de begeleiding van 'solo' (vocaal en instr) is de huidige dispositie niet geschikt, slechts de Holp. is geschikt (die vrij zwak is). De Viola 8 zou vervang. moeten worden door een Roerfluit 4', terwijl dit fluitregister ook in de bas zou moeten doorlopen.⁶⁸²

Verder gaf hij praktische aanwijzingen voor wat betreft de verwarming van het kerkgebouw en het bewaken van de luchtvochtigheid. Ook attendeerde hij op mogelijke monumentale waarde van de kast. 'Kostprijs. Is moeilijk te bepalen. De waarde v.d. kas is hoog te noemen'. Het orgel werd ongewijzigd aangekocht en in het koor van de kerk geplaatst. Het werd wel wat luider geïntoneerd. Op 25 juni 1971 werden de gerestaureerde kerk en het aangekochte orgel in gebruik genomen.⁶⁸³ Kort hiervoor was op advies van Van Meurs een radiator vlak bij het orgel afgekoppeld.

Orgelmaker Mulder zou het oude orgel kopen, maar zag daar later vanaf.⁶⁸⁴ Afgezien van een enkele advertentie zijn er geen pogingen gedaan om voor het waardevolle binnenwerk een passende bestemming te vinden.⁶⁸⁵ Het materiaal is uiteindelijk verkocht en in 1976 gebruikt voor vergroting van het orgel van de Hervormde kerk van Noordhorn.⁶⁸⁶

In één van zijn plakboeken noteerde Van Meurs bij een krantenknipsel over het kabinetorgel '1790'. Mogelijk is dit jaartal bij werkzaamheden rond de plaatsing ontdekt? Die vondst is in ieder geval niet gedocumenteerd. De oude registeropschriften werden door Bakker & Timmenga vervangen, maar bleven elders bewaard. Ze zijn identiek aan die van een huisorgel van Hendrik Hermanus Hess.⁶⁸⁷

Saaxumhuizen, voormalige Hervormde kerk, 1978

Bij de overdracht van de kerk aan de STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN in 1974 was het Van Oeckelen-orgel vrijwel onbespeelbaar. In 1987 herstelde Mense Ruiten de windladen en het pijpwerk.⁶⁸⁸ Omdat in de tussenliggende jaren geen zicht was op welk moment kerk en orgel gerestaureerd konden worden, werd het orgel in 1978 door Van Meurs en Melle Buruma hersteld. De werkzaamheden betroffen vooral de abstractuur van het Hoofdwerk, waarvan vrijwel alle metalen aanhechtingspunten waren afgebroken.⁶⁸⁹ Deze activiteiten zijn in 1982-1984 voortgezet door Wim Modderkolk van de firma Van Vulpen.

⁶⁸² De registeropschriften van vóór 1971 zijn bewaard gebleven. Hieruit blijkt dat ook toen al sprake was van een dispositie, waarin slechts de Holpijp 8' en de Prestant 4' in bas en discant aanwezig waren. Het is niet ondenkbaar dat het instrument toen al gewijzigd was.

⁶⁸³ *Nieuwsblad van het Noorden*, 26 juni 1971, 19.

⁶⁸⁴ Correspondentie in het archief van orgelhersteller Derk Mulder uit Uithuizen (collectie Sicco Steendam, Roodeschool).

⁶⁸⁵ Advertentie van de STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN in *Het Orgel* 67/6 (1971), 218.

⁶⁸⁶ Jaap Brouwer e.a. 1994-1998 en 2009, dl. II, 133.

⁶⁸⁷ Arend Jan Gierveld, *Het Nederlandse huisorgel in de 17de en 18de eeuw* (Utrecht 1977), afb. 49 (kabinetorgel H.H. Hess, ±1770, cat.nr. 98).

⁶⁸⁸ Programma heringebruikneming op 19 oktober 1987.

⁶⁸⁹ Mededeling Melle Buruma, 4 oktober 2010.

Zuidwolde [Gr], voormalige Hervormde kerk, 1979

Begin 1979 werd het orgel van Zuidwolde door Mense Ruiten hersteld. Doel van deze herstelling was om de noodzakelijke integrale restauratie nog even te kunnen uitstellen.⁶⁹⁰ In opdracht van de STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN voerde Van Meurs na afloop een keuring uit.

Dorkwerd, Protestantse kerk, 1982

In Dorkwerd is geen sprake van een echte adviseursopdracht, hij was er slechts zijdelings bij betrokken, maar het leert ons wel iets over Van Meurs' kijk op Van Oeckelen-orgels.⁶⁹¹ Hij was van mening dat een 16'-register altijd geheel uitgebouwd moest zijn. Een situatie zoals in Dorkwerd waarbij de Bourdon 16' pas op c^o begon, kon volgens hem niet, omdat dan de balans in de klank volledig werd verstoord.⁶⁹² Toen in 1982 de mogelijkheid zich voordeed om deze Bourdon te vervangen door een gebruikte Quint 3', juichte hij die wijziging toe.⁶⁹³ Het verwijderde Van Oeckelen-pijpwerk bleef op de kerkzolder bewaard.⁶⁹⁴

Van Meurs stelde ooit met betrekking tot de klank van Van Oeckelen-orgels: 'Ze zijn mij véél te dik van toon [...] al zijn ze erg solide van bouw'.⁶⁹⁵ Die solide bouwwijze omschreef hij later als volgt: 'een Van Oeckelen-orgel, daar kan een olifant op gaan zitten en daarna kan je er nog steeds op spelen'.⁶⁹⁶

In dit hoofdstuk passeren de orgels de revue waar Van Meurs in ruime zin bij betrokken was, alsmede zijn inbreng daarbij. Het spectrum van zijn activiteiten is breed, adviseurschap, beoogd adviseurschap, keuringen, ingebruiknemingen en zelfs eigenhandig herstel omdat er geen andere mogelijkheden meer waren. In een enkel geval, zoals bij de Groningse Philadelphiakerk, pakte hij zijn rol nadat de totstandkomingstraject van dit orgel vastgelopen was. De Groningse kerkvoogdij passeerde hier de kerkordelijke voorschriften en zette haar eigen adviseur in om dit project vlot te trekken. In een ander geval, Niekerk, wist de Hervormde Orgelcommissie echter niet van wijken en moest een situationeel samenwerkingsverband

⁶⁹⁰ Deze restauratie vond in 2010 plaats.

⁶⁹¹ Vermoedelijk werd hij benaderd op grond van zijn toezichthouderschap op orgelzaken namens de centrale Hervormde kerkvoogdij.

⁶⁹² Een situatie die bij veel Van Oeckelen-orgels voorkomt, niet alleen bij de Bourdon 16', maar soms ook bij de Trompet 8'. Dergelijke keuzes zullen zowel uit gebrek aan financiële middelen, als door ruimtegebrek gemaakt zijn.

⁶⁹³ Ook de geplaatste Quint spreekt vanaf c^o. In tegenstelling tot de Bourdon werd dit kennelijk niet als storend ervaren.

⁶⁹⁴ De 'inbreng' van Van Meurs is niet in de archivalia gedocumenteerd. Eén en ander werd mij 22 februari 2010 mondeling meegedeeld door Kunno Schuitema uit Aduard, die destijds de wijziging uitvoerde. Bij de restauratie van dit orgel in 2015 is de Bourdon 16' weer herplaatst.

⁶⁹⁵ Aad Alblas, 'Johan van Meurs: "Het was een knappe kerel"', *Reformatorsch Dagblad*, 16 okt. 1992, 25.

⁶⁹⁶ Mededeling Peter van Dijk, 9 april 2010.

gecreëerd worden. Zijn inbreng illustreert een grote mate van betrokkenheid waarbij blijkt dat het contact met gemeenten waarvoor hij gewerkt had nog jarenlang in stand bleef.

Na het in dit hoofdstuk aangereikte overzicht van instrumenten waar Van Meurs bij betrokken was, zal in het volgende hoofdstuk zijn werk als adviseur worden geanalyseerd.

